

Ἐρευναι περὶ τῶν αἰτίων τῆς μὴ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τινὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀνατολὴν, ὡς γνωστὸν, οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς Δύσεως ὀνομάζουσι πᾶσαν τὴν χώραν, τὴν πρὸς Ἀνατολὰς αὐτῶν κειμένην. Κυρίως δὲ ἡ Ἀνατολὴ κατ' αὐτοὺς ἄρχεται ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ περιλαμβάνει σύμπασαν τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν, οὐδὲ τῆς Αἰγύπτου ἐξαιρουμένης.

Καθ' ἅπασαν δὲ σχεδὸν τὴν χώραν ταύτην δυστυχῶς ἡ ἐπιστήμη τῶν στατιστικῶν παρατηρήσεων ἢ εἶναι πάντῃ ἄγνωστος ἢ εὐρίσκεται εἰς τὴν νηπιότητά της· ὥστε, ὁ θέλων νὰ πραγματευθῇ περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος, δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν στατιστικῶν παρατηρήσεων καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ἀλάνθαστα, καὶ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν ἔχοντα συμπεράσματα.

Καίτοι δὲ τούτων οὕτως ἐχόντων, σμικρὸν τι ἐὰν προσέξῃ τις ὁμῶς ἐπὶ τῶν συμβάντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δὲν δύναται νὰ μὴ ἐκπλαγῇ ἐκ μιᾶς προφανεστάτης ἀντιθέσεως· ὅτι δηλαδὴ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἴσως ἐν τῷ κόσμῳ χώρα ὑπάρχει τοσαύτη γονιμότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ τοσαύτη βραδύτης ἢ στασιμότης ἢ μάλιστα καὶ ὀπισθοδρομῆσις εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη παρὰ τοῖς Τούρκοις μάλιστα εἶναι ἔτι ἐκπληκτικωτέρα, διότι ὅσον γονιμώτεροι εἶναι οὗτοι (καὶ ὡς ἐκ τῆς Ταρταρικῆς καὶ Καυκασίου αὐτῶν καταγωγῆς, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀνανεώσεως τῶς χαρεμίων αὐτῶν μετ' ὠραίας Κιρκασίας, καὶ ὡς ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ τρυφηλοῦ καὶ ὀκνηροῦ βίου, καὶ τέλος ὡς ἐκ τοῦ θρησκευματος, ἐπὶ τὰ ἐπιτρέποντας νομίμους γυναῖκας εἰς ἕκαστον ἄνδρα), παραβαλόμενοι πρὸς τοὺς λοιποὺς λαοὺς πῆς Ἀνατολῆς, τόσῳ καὶ στασιμώτεροι ἢ καὶ ὀπισθοδρομικώτεροι κατὰ τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἐξεπλάγην δὲ, ὅτε ἠκούσαμεν ἐν Σμύρνῃ, ὅτι πρὸ τοῦ μεγάλου ἡμῶν ἀγῶνος, ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Τούρκων ἐν τῇ πόλει ἔκειν, πρὸς τὴν τῶν χριστιανῶν ἦτο ὡς δύο πρὸς ἓν· ἥδη δὲ ἀντιστρόφως, ὡς ἐν πρὸς δύο. Τὸ αὐτὸ ἐμάθομεν ὅτι συνέβη καὶ εἰς μεγαλειέτερον μάλιστα βαθμὸν ἐν Κρήτῃ. Ἡ ἐκπληξίς μας δὲ αὕτη ἠύξησεν ἔτι μᾶλλον, ὅτε ἐπεσκέφθημεν ἐν Σμύρνῃ σεβάσμιόν τινα Ὀθωμανὸν, πάσχοντα καὶ ἀφελῶς διηγηθέντα, ὅτι διὰ τῶν τριῶν νομίμων γυναικῶν τοῦ ἐγονιμοποίησε μὲν εἴκοσι τέσσαρα τέκνα, ἀλλ' ἐκ τούτων ὅλων δύο μόνον ἐπιζῶσι.

Καὶ τῆς μὲν γονιμότητος τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, ἴσως δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἀλόγων ζώων, δὲν ἔχομεν ἀνάγκην, φρονοῦμεν·

νὰ φέρωμεν πολλὰ παραδείγματα· διότι γνωστὸν εἶναι, ὅτι καὶ ἡ θάρβαρος καὶ ἀπάνθρωπος συνήθεια τοῦ εὐνουχίζειν τοὺς φρουροὺς καὶ ὑπηρετάς τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπενοήθη. Καίτοι δὲ τελειοποιηθείσης εἰς τοσοῦτον ἐν τῇ Δύσει, ὥστε ἐξαίρουσιν ἀκινδύνως τὰς ὠθηκὰς καὶ ἀγελάδων καὶ φορβάδων, μόνον ὅμως εἰς τὰ ζῶα μεταχειρίζονται αὐτήν, καὶ τοῦτο μόνον χάριν κερδοσκοπίας. Τί δὲ νὰ εἰπῶμεν περὶ τῆς παρὰ φύσιν ἀσελγείας τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν καὶ κατ' ἔξοχὴν τῶν Τούρκων, οἵτινες, πρὸς πρόχειρον ἐκπλήρωσιν τῆς κτηνώδους ἐπιθυμίας των, φέρουσι πάντοτε μεθ' ἑαυτῶν ἐραττάς, τὰ λεγόμενα οὐλάρια; δὲν συντελεῖ ἄρα γε ἡ συνήθεια αὕτη εἰς τὴν ἐκφάλισιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ; γνωστὸν δὲ εἶναι, ὅτι ὁ δαπανῶν ἐφ' ᾧ μὴ δεῖ, ὀλίγας δυνάμεις θὰ ἔχη νὰ δαπανήσῃ ἐφ' ᾧ δεῖ. Ὅθεν δύναται μὲν ὁ Τούρκος νὰ γονιμοποιήσῃ πολλὰ, ὥσπερ καὶ ὁ ἡμέρος λαγῶδες, ἀλλὰ σμικρὸν συντελεῖ, ὥσπερ ἐκεῖνος, εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἄλλως δὲ δὲν εἶναι παράδοξον ἐκ τῆς γονιμότητος μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς ἀνδρίας τῶν Τούρκων νὰ ἔλκωσι τὴν καταγωγὴν των καὶ αἱ γαλλικαὶ φράσεις «fort comme un Turque duratós καθὼς ἔρας Τοῦρκος» καὶ «grand comme le Turque μέγας καθὼς ὁ Τοῦρκος» διότι ναὶ μὲν ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν ἐπολέμησαν πολλάκις οἱ Τούρκοι κατὰ τῶν Γάλλων κ' ἐνίκησαν· ἀμφιβάλλομεν ὅμως, ἂν κατέστησαν καὶ τοσοῦτον ἰσχυροὶ, ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν ὡς παροιμιώδη τὴν ἀνδρίαν των εἰς ἔθνος φύσει μάχιμον καὶ φιλότιμον, οἷον τὸ Γαλλικόν. Ἐν ᾧ τὴν γονιμότητα τῶν Τούρκων καὶ τὸ πρὸς τὸ παιδοποιεῖν μεγαλειόντων ἀναγνωρίζουτι ἅπασαι αἱ πόλεις, ἐν αἷς κατόκησαν Τούρκοι· αὗται ἀναγνωρίζουσι δυστυχῶς καὶ τὴν παροιμιώδη παιδαραστίαν τῶν Τούρκων· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν οὗτοι διετῆρουν τὸν κατακτητικὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, ἐνδέχεται νὰ ἤϋξανε κατὰ τι καὶ ὁ πληθυσμός των· ἅμα δὲ ἐκλείσθησαν εἰς τὰ χαρέμιά των καὶ ἐπεδώθησαν εἰς τὴν λαγνείαν, ἐξέπεσαν πολὺ κατὰ τε τὸν πληθυσμὸν, κατὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν σωματικὴν δύναμιν. Τίς ὁμιλῶν περὶ Τούρκων δὲν ἀρτύνει τὴν ὁμιλίαν του καὶ μὲ ἀπείρους κατ' αὐτῶν μὴ περιποιητικὰς ἐκφράσεις διὰ τὴν λαγνείαν των; Αὐπούμεσθαι διότι δὲν δυνάμεθα νὰ διηγηθῶμεν περιστατικόν τι, ὅπερ ἰδίους ὅμμασιν εἶδομεν μετὰ τὰ Κριμαϊκὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ὅπερ ἐμφαίνει κάλλιον παντὸς ἄλλου τὴν ἰδέαν, ἣν ἔχουσιν οἱ Γάλλοι σήμερον περὶ τῆς πλεμικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς λαγνείας τῶν Τούρκων.

Ἡ ὑπεροχὴ λοιπὸν τῆς γονιμότητος πάντων τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, ἥ καὶ αὐτῶν τῶν ἀλόγων ζώων, εἶναι ἀδιαριλονεΐκητος. Τὸ δὲ στάσιμον, ἡ μάλιστα καὶ ὀπισθοδρομικὸν τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, ἀναγνωρίζομεν τὸ μὲν ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, αἵτινες ἄλλοτε ἦσαν διεσπαρμέναι καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐκ τοῦ τεραστίου πληθυσμοῦ αὐτῶν· τὸ δὲ ἐκ τῆς ὑπαρχούσης σήμερον ἐν τῇ Ἀνατολῇ μεγάλης ἐρημίας. Ἄλλοτε μὲν καὶ κατὰ μικρὰς ἀποστάσεις εὑρίσκῃ τις πολυπληθεστάτας πόλεις, κώμας, καὶ χωρία· σήμερον δὲ πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἀνατολῆς, οὐδ' αὐτῆς τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐξαίρουμένης, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς ἠϋξῆσε μεγάλως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν της, σήμερον λέγομεν, πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἠναγκασμένος τις νὰ ὁδεύσῃ ἔφιππος ἢ πεζὸς εἰς δύο ἢ τριῶν ἢ τεσσάρων ἢ καὶ πλειοτέρων ὥρων ἀπόστασιν, ἵνα εὕρῃ ψυχὴν ζῶσαν.

Ἀλλὰ τί ἔγεινεν τὰ πλήθη, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἦσαν τόσον πολὺ πεπυκνωμένα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὥστε συχνὰ πυκνὰ μετῴκιζον εἰς τὴν Δύσιν ἢ καὶ εἰς ἄλλα σμικρότερον πληθυσμὸν ἔχοντα μέρη τῆς Ἀνατολῆς; Μήπως δὲν ὑπάρχουσι καὶ σήμερον ἔτι κατὰ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου πολλαὶ ἐλληνικαὶ ἀποικίαι, μαρτυροῦσαι τὸν ἄλλοτε ὑπερβάλλοντα πληθυσμὸν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας; Μήπως δύνανται ν' ἀρνηθῶσι τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν αὐτῶν πολλοὶ τῶν τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας κατοίκων; Μήπως δὲν σεμνύνονται οἱ τοῦ εὐδαίμονος τούτου τόπου ἄνδρες νὰ ὀνομάζωσι καὶ σήμερον ἔτι πολλὰς ἐπιχειρήσεις καὶ οὐκ ὀλίγα προϊόντα τῆς βιομηχανίας των μὲ τὰ αὐτὰ ἐλληνικὰ ὀνόματα, μὲ τὰ ὁποῖα τὰ ὀνομάζουσι καὶ σήμερον οἱ τοὺς Τρωγλοδύτας ὁμοιάζοντες πρόγονοί των; μήπως δὲν ὁμιλεῖται καὶ σήμερον εἰς πολλὰ τῆς Κορσικῆς μέρη ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπαραλλάκτως σχεδὸν, ὅπως ὁμιλεῖται καὶ ἐν Ἑλλάδι; Μήπως ἡ Σικελία καὶ ἅπασα σχεδὸν ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία δὲν ὀνομάζεται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων Ἰταλῶν *Μεγάλη Ἑλλάς*;

Φεῦ! παρακμάζουσι, φαίνεται, καὶ οἱ τόποι, ὥσπερ τὰ ἔθνη, οἱ ἄνθρωποι, κτλ. ἐν τῇ φύσει ὄντα· ἀλλ' ὅχι, οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ παύσῃ ἢ νὰ μεταβληθῇ ἡ γονιμότης τόπου τινός, ἐφ' ὅσον οὗτος εὐρίσκεται ὑπὸ τὰς αὐτὰς οὐρανίους περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας αἰωνίως καὶ ἀναλλοιώτως ἐτέθη ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε πρὸς τὸν Ἥλιον, οὔτε πρὸς τὴν

Σελήνην, οὔτε πρὸς πᾶν οἷόν δὴ ποτε οὐράνιον σῶμα μετεβλήθη ποτὲ ἢ σχέσις τῆς Ἀνατολῆς, ἅρα δὲν μετεβλήθη καὶ ἡ γονιμότης αὐτῆς. Γονιμότης λοιπὸν ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὥσπερ ὑπάρχει καὶ παρὰ τοῖς Κινέζοις ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἀλλ' ἐξέλιπεν ἀπ' αὐτῶν ὁ βίος, καὶ τούτου ἕνεκα μυριάδας καὶ εκατομμύρια Κινέζων δαμάζουσιν ὀλίγιστοι Εὐρωπαῖοι τῆς Ἀύτεως· παρὰ τισι δὲ λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς ὁ πληθυσμὸς μένει στάσιμος ἢ καὶ ὀσημέραι ἐλαττοῦται. Ἄλλο δὲ γονιμότης καὶ ἄλλο βίος ἢ ζωή. Ἡ μὲν εἶναι αὐθύπαρκτος, ἡ δὲ καλλιεργητή· τὸ δὲ αὐθύπαρκτον γίνεται μὲν καὶ αὐτομάτως, ἀλλὰ δὲν ζῇ, διότι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην οὔτε τὸ ὕδωρ εἶναι αὐθύπαρκτον, οὔτε ἀπὸ τοῦ ξύλου γίνεται αὐτομάτως κλίνη οὔτε γὰρ αὐτὸ ποιεῖ τὸ ὕδωρ ζῶον ἀφ' ἑαυτοῦ, οὔτε τὸ ξύλον κλίνην, ἀλλ' ἡ τέχνη» (1). Ἡ μὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων, ὁ δὲ εἰς τὴν πραγματικὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ μὲν εἶναι ἔνστικτος, ὁ δὲ ἐπίκτητος καὶ, οὕτως εἰπεῖν, τεχνικός. Οἱ δὲ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπώλεσαν μὲν δυστυχῶς πρὸ πολλοῦ καὶ μόλις σήμερον ἀνακτιῶσι τὸν βίον, διετήρησαν δὲ ἀπαρამεῖωτον τὴν γονιμότητα· τινὲς μάλιστα λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐπολαπλάσιασαν αὐτήν, ἕνεκα διαφόρων περιστάσεων· εὐχάριστον δὲ εἶναι, ὅτι τῆς εὐγενοῦς ταύτης προσπαθείας τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ βίου δὲν ἐξαιροῦνται οὔτε οἱ Τούρκοι· ἄλλοτε μὲν ὡς γνωστὸν καὶ ὁ ἐλάχιστος τῶν Τούρκων εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ᾔηται καὶ νὰ ὀνομάζεται ἀγᾶς, τουτέστιν ἄνθρωπος οὐδὲν πράττων, καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν ἄλλων ζῶν. Σήμερον ὅμως πολλοὶ τῶν Τούρκων, φρονίμως ποιοῦντες, ἄφησαν κατὰ μέρος τὸ ἀγαλλίει καὶ ἤρχισαν νὰ σπουδάζουν τέχνας καὶ ν' ἀσχολῶνται εἰς ἔργα. Μὲ πολλήν μας εὐχαρίστησιν εἶδομεν ἐν Σμύρνῃ Τούρκους τινάς καὶ ὑπηρέτας ἐμπορικῶν καταστημάτων. Εὐχάριστον θὰ ἦτο, ἐὰν αἱ Τούρκοι ἡσχολῶντο καὶ περὶ τὴν μάθησιν ὀλίγων τινῶν γραμμάτων, διδασκόντων τὰ τοῦ βίου· διότι μὲ μόνα τὰ θρησκευτικὰ γράμματα, τὰ ὅποια διδάσκεται μέρος τοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ, δύναται μὲν οὗτος νὰ διατηρῇ καὶ νὰ πολυπλασιάσῃ μάλιστα τὴν γονιμότητά του, δὲν δύναται ὅμως οὔτε νὰ εὐδαιμονήσῃ, οὔτε ν' αὐξήσῃ κατὰ τὸν πληθυσμὸν, οὔτε ν' ἀνακτήσῃ βίον· διὰ νὰ γίνωμεν δὲ εὐληπτότεροι, ἀναφερομεν ἐνταῦθα καὶ ἐν παράδειγμα ἐκ τῶν ἀλόγων ζώων. Ὁ

(1) Ἴδε Ἀριστοτέλους περὶ γεννήσεως καὶ φθορᾶς Β. β'. Κεφ. 4.

ἡμερος λαγῶς, π. χ. εἶναι ἴσως τὸ γονιμώτερον μεταξὺ τῶν τετραπόδων ζῶων. Ἐξ ἑνὸς ζεύγους (ἄρρενος καὶ θήλεως ἡμέρου λαγῶς) δύνανται κατὰ τὸν Κύριον Λουδοβίκον Ραβαγκῶ (Louis Ravageaux), ἂν μὴ πάθωσί τι, νὰ παραχθῶσιν ἐν τῷ διαστήματι τεσσάρων ἐτῶν, πλείονα τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου ὅμοια τούτοις ζῶα (1). ἀλλ' ὅμως ἀμφιβάλλομεν, ἂν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχωσι λαγῶι ἡμεροὶ πλείότεροι τῶν προβάτων, ἅτινα ἅπαξ τοῦ ἔτους, ὡς γνωστὸν, γεννῶσι, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκάστοτε ἐν, καὶ οὐχὶ δώδεκα ἢ καὶ δεκατέσσαρα ὡς οἱ λαγῶι. Τὸ πρηνόμιον τοῦ αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι ἢ φύσις ἐχάρισε, φαίνεται, οὐχὶ εἰς τὸ ἄτομον ἢ τὴν κτηνώδη αὐτοῦ ἐπιθυμίαν πρὸς γονιμοποίησιν, ἀλλ' εἰς τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος· καὶ διὰ τοῦτο οἱ Ἀνατολῖται ἐπ' ὅσον ἐγίνοντο τελειότεροι ἄλλοτε, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἐπληθύνοντο· ἅμα δὲ ἤρξατο ἡ ἀποκτίνωσις αὐτῶν, ἐνέσκηψε καὶ ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας των.

Πάντων μὲν τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀναντιρρήτως γονιμότεροι εἶναι οἱ Τοῦρκοι, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον οἱ Ἀρμένιοι, καὶ ἔσχατοι πάντων οἱ Ἕλληες. Ἀλλ' οὗτοι, καίτοι μὴ τόσοι γόνιμοι ὅσον οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι, αὐξάνουσιν ὁμῶς πλείοτερον ἀμφοτέρων τούτων κατὰ τὸν πληθυσμόν· ἐνιοὶ δὲ, ἰδίως οἱ τὰς παραλίους πόλεις οἰκοῦντες, καὶ εὐδαιμονοῦσι πλείοτερον τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Ἀρμενίων.

Τὰ ἰσχυρότερα δὲ ἐλατήρια, τὰ συντελοῦντα μεγάλως εἰς τὴν βελτίωσιν ἢ χειροτέρευσιν τοῦ βίου καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ἀΐξησιν ἢ ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι τὸ πολίτευμα, τὸ εἶδος τοῦ βίου, καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς.

Περὶ πολιτεύματος.

Εἶναι σχεδὸν ἀπίστευτος ἡ ὑπενέργεια καλοῦ τινος πολιτεύματος εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ βίου καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ λαοῦ τινος. Ὅσῳ δὲ λογικώτερον, ὅσῳ φιλάνθρωπότερον καὶ ὅσῳ προνοητικώτερον εἶναι τὸ πολίτευμα λαοῦ τινος, τόσῳ εὐδαιμονέστερον βίον διάγει οὗτος, καὶ τόσῳ ταχύτερον

(1) Ἴδε La vraie manière, d' élever de multiplier, et d' engraisser les Lapins par Louis Ravageaux, τετάρτη ἐκδοσις τῶν Παρισίων σελ. 10.

αὐξάει κατὰ τὸν πληθυσμόν. Ἐκπληκτικώτατα παραδείγματα τοῦ κανόνος τούτου μᾶς παρέχει ἡ Ἀμερική. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν, πλὴν τινων ἄλλων Κρατῶν, δύο τινὰ ἰδίως διεκρίθησαν, τὸ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ τὸ τοῦ Μεξικοῦ. Εἰς ἀμφοτέρω τὰ Κράτη ταῦτα ἦτε ἔκτασις καὶ ἡ εὐφορία τῆς γῆς δὲν διαφέρουσι πολὺ· δὲν διέφερεν ἐπίσης πολὺ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν Κρατῶν τούτων πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν· ἕκαστον εἶχε τριῶν μέχρι τεσσάρων ἑκατομμυρίων κατοίκους. Εἰς ἀμφοτέρω τὰ Κράτη ταῦτα καὶ αὐτὸ τὸ ἄχρι τοῦδε πολίτευμα ἦτο ὁμοιον οὐχὶ μόνον κατ' ἐπιφάνειαν ἀλλὰ καὶ κατ' ὄνομα. Ἀμφοτέρω εἶχον τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα. Ἀλλὰ κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦ Μεξικοῦ ὅτε μὲν ὑπερίσχυεν ἡ ὀχλοκρατεία, ἄλλοτε δὲ ἡ θεοκρατεία· τοῦ δὲ ἄλλου πολιτεύματος τὰς μὲν βάσεις ἔθεσεν ὁ αἰμνῆστος Βασιγκτῶν· τὴν δὲ κορωνίδα, οἱ διάδοχοι αὐτοῦ· ἐπολιτεύθησαν δὲ οὗτοι τοιουτοτρόπως, ὥστε μόλις παρουσιάζετο ἡ ἀνάγκη οὐχὶ μόνον κοινωνίας τινός, ἀλλὰ καὶ ατόμου, καὶ ἀμέσως τὸ Κράτος, χρῆσιν ποιῶν τοῦ πολιτεύματός του, ἐθεράπευε τὴν ἀνάγκην ταύτην. Ἄμα δὲ γεννώμενοι οἱ πολῖται τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν ὡς πρῶτον καὶ κύριον μάθημα ἐδιδάσκοντο πρῶτον μὲν τὸ τοῦ Εὐαγγελίου «ὁ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης» καὶ δεῦτερον τὸ νὰ σέβωνται τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των. Τούτων δὲ ἕνεκα εἰς μὲν τὰς Ἡνωμένας πολιτείας ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων ἐδεκαπλασιάσθη ἐν τῷ διαστήματι ὀγδοήκοντα ἐτῶν, εἰς δὲ τὸ Μεξικὸν ἀμυβάλλομεν ἂν ἐδιπλασιάσθη.

Εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν τεραστίαν ταύτην αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ συρροὴ ἀποίκων καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ προσάρτησις ἄλλων τινῶν πολιτειῶν· ἀλλὰ κυρίως συνετέλεσε τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος καὶ ἡ πατρικὴ πρόνοια τῆς Κυβερνήσεως, διότι ἄλλως συρροὴ μεγάλη ἀποίκων ἐγίνετο καὶ εἰς τὸ Μεξικόν. Ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς Ἡνωμέναις πολιτείαις τὸ πολίτευμα ἐχρησίμευεν ὡς φιλόστοργος καὶ οἰκονόμος πατὴρ πρὸς τὰ τέκνα του· ἐν δὲ τῷ Μεξικῷ ἡ ἀένναος πάλῃ τῆς θεοκρατείας πρὸς τὴν ὀχλοκρατείαν συνετέλει πρὸς ἐρήμωσιν τοῦ τόπου. Καθὼς δὲ ὁ φιλόστοργος καὶ οἰκονόμος πατὴρ φροντίζει πρῶτον μὲν νηπιόθεν τὴν ἀναθρέφῃ, ἔπειτα δὲ νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὰ τέκνα του, καὶ ἔπειτα νὰ σχηματίσῃ καὶ κληροδοτήσῃ εἰς αὐτὰ ἱκανὴν καὶ ἐδραίαν καὶ ὅσον ἔνεστιν ἀδιάφθορον περιουσίαν, οὕτω καὶ τὸ καλὸν πολίτευμα φροντίζει ν' ἀνατρέφῃ καὶ ἐκπαιδεύῃ καλῶς τοὺς λαοὺς, προ-

λαμβάνει καὶ θεραπεύει ἐγκαίρως καὶ διὰ καταλλήλων μέσων τὰς παρεκτροπὰς, ἐπαναφέρει αὐτοὺς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς εὐθύτητος, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς πραγματικῆς εὐδαιμονίας, καὶ οὕτω συντελεῖ τεραστίως οὐ μόνον εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ θείου αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Τοιαῦτα δὲ καλὰ παραδείγματα ἀρίστου πολιτεύματος μᾶς παρέχει οὐ μόνον ἡ Ἀμερικὴ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Εὐρώπη. Ἐν Ἀγγλίᾳ π. χ. καίτοι μικρὰν, καὶ μόλις διὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς ἀρκοῦσαν ἑκτασιν ἐχούσῃ, ὁ πληθυσμὸς ὅμως διπλασιάζεται ἐντὸς εἴκοσιν ἐννέα ἐτῶν· ἐν δὲ τῇ Πρωσσίᾳ, ἐντὸς τεσσαράκοντα καὶ ἑὸς ἔτους· ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἐντὸς τεσσαράκοντα τεσσάρων ἐτῶν· ἐν τῇ Σαξωνίᾳ, ἐντὸς πεντήκοντα ὀκτὶ· ἐν τῇ Δανιμαρκίᾳ, ἐντὸς πεντήκοντα ἑξ· ἐν τῇ Γαλλίᾳ, ἐντὸς ἑκατὸν εἴκοσι δύο· ἐν τῇ Βελγικῇ, ἐντὸς ἑκατὸν πεντήκοντα ὀκτὶ· καὶ ἐν τῇ Αὐστρίᾳ, ἐντὸς ἑκατὸν ἐννενήκοντα ὀκτὶ ἐτῶν (1). Λυπούμεθα δὲ διότι δὲν δυνάμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν πίνακα τῆς αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἄλλων ἐθνῶν, ἵνα ἀποδείξωμεν διὰ πλειοτέρων παραδειγμάτων τὴν ὀρθότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας. Παρ' ἀξιοπίστου δὲ πηγῆς ἐμάθομεν, ὅτι καὶ ἐν Ῥωσίᾳ ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει μέγας· ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τὴν ἑλλειψιν συντάγματος καὶ ἐλευθερίου πολιτεύματος ἀντικαθιστᾷ, φαίνεται, ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις τῆς πεφωτισμένης Κυβερνήσεως· ἐνῶ ἐν ἄλλοις Κράτεσιν, ὅπου ἐπικρατεῖ εἴτε ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, εἴτε ὁ αὐθαίρετος δεσποτισμὸς, εἴτε ἡ ὀχλοκρατεία, ἐκεῖ καὶ ὁ θίος τῶν λαῶν εἶναι ἄθλιος καὶ ὁ πληθυσμὸς ἀντὶ ν' αὐξήσῃ, ἐλαττοῦται.

Ἀλλὰ διατί νὰ καταφεύγωμεν ἄρᾳ γε εἰς ξένων ἐθνῶν παραδείγματα καὶ ἱστορίαν; Δὲν μᾶς παρέχει ἄρᾳ γε ἐκπληκτικώτατα περὶ τούτου παραδείγματα καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία; Ἡ Ἑλλὰς ἄλλοτε ἤκμασεν, ἐδοξάσθη, καὶ ἐξέπληξε τὸν κόσμον οὐχὶ μόνον μὲ τὴν μεγαλοφυΐαν τῶν ἐν αὐτῇ οἰκούντων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τεραστίαν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ των. Ταῦτα δὲ ἐγένοντο τότε ἐν Ἑλλάδι διότι κατὰ μὲν τὸ πολίτευμα τοῦ Δράκοντος καὶ αὐτὴ ἡ ἀργία ἐτιμωρεῖτο μὲ θάνατον «ὥστε καὶ τοὺς ἀργίας ἀλόγως ἀποθνήσκειν» (2). Κατὰ δὲ τοὺς νόμους τοῦ

(1) Ἴδε ἐπίσημον Στατιστικὴν τῆς Ἑλλάδος σελ. 4.

(2) Ἴδε Πλουτάρχου βίον Σόλωνος.

Σόλωνος ἀδ υἱὸς ἐκεῖνος, τὸν ὅποιον ὁ πατὴρ του δὲν ἐδίδαξε τέχνην τινά, δὲν ὄφειλε νὰ διαθρέψῃ τὸν πατέρα του» (1). Κατὰ δὲ τὸ πολίτευμα τοῦ Λυκούργου οὐδεὶς ὑπῆρχε μοιχὸς ἐν Σπάρτῃ. Μεταφράζομεν δ' ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὸ περὶ τούτου χωρίον, ἵνα γείνωμεν πιστευτώτεροι. «Ἀπομνημονεύεται καὶ λόγος παναρχαίου τινὸς Σπαρτιάτου, ὀνομαζομένου Γεράνθα, ὅστις ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τινος ξένου περὶ τῆς ποινῆς, τῆς ἐπι-υβαλλομένης εἰς τοὺς μοιχοὺς, εἶπεν αἰεὶς ἡμᾶς φίλε μου οὐδεὶς ὑπάρχει μοιχὸς· αἰ ἐάν ὅμως ὑπάρξῃ; ὑπέλαβεν ὁ ξένος» αὐτὸτε πληρώνει, ἀπήντησεν ὁ Γεράνθα, ταῦρον τόσον μέγαν, ὅστις νὰ ἐξαπλώνῃ τὸν λαιμόν του ἀπὸ τοῦ Ταῦγέτου καὶ νὰ ποτισθῇ εἰς τὸν Εὐρώταν.» Καὶ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ τοιοῦτος ταῦρος; ἀπήντησεν ὁ ξένος· γελάσας δὲ ὁ Γεράνθα, προσέθηκε, ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ καὶ μοιχὸς ἐν Σπάρτῃ;» (2)

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου οὐ μόνον τὸ σπέρμα τῶν ἀκολάστων περὶ τὰς συνουσίας ἐθεωρεῖτο ἄκαρπον, ἀλλ' ἐτιμωρεῖτο καὶ αὐτὴ ἡ φλυαρία τῶν νέων (3) ἐφ' ὅσον ὁ ἐνδοξος στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Φωκίων, καίτοι τοσάκις σώσας τὴν πατρίδα του, ἐσκέπτετο ὅμως πῶς ν' ἀφαιρέσῃ μέρος τι τοῦ λόγου, ὃν ἐμελλε ν' ἀπαγγείλῃ εἰς τοὺς συμπατριώτας του, οὐχὶ βεβαίως ἵνα μὴ προσκρούσῃ εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, ἀλλ' ἵνα μὴ προσκρούσῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν εὐαισθησίαν τῶν συμπατριωτῶν του (4), ἐφ' ὅσον κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου ἅπαντες οἱ ἡλικιωμένοι Σπαρτιάται ἐθεωροῦντο καὶ πατέρες καὶ παιδαγωγοὶ καὶ ἄρχοντες τῶν νεωτέρων, ὥστε καὶ ἐδίκάζον καὶ κατεδίκάζον καὶ ἐτιμῶρουν αὐτοὺς ἀτακτοῦντας (5), ἐφ' ὅσον κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος, ἡ βία, τουτέστιν ἡ τιμωρία ἐκάθητο πάντοτε πλησίον τῆς δικαιοσύνης ἀμοῦς βίαν τε καὶ δικαιοσύνην συναρμόσας» (6), ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐφρόνουν καὶ ἐπραττον κατὰ τὴν σοφωτά-

(1) Ἴδε Πλουτάρχου βίον Σόλωνος.

(2) Ἴδε αὐτόθι βίον Λυκούργου.

(3) Ἴδε αὐτόθι.

(4) Ἴδε αὐτόθι βίον Φωκίωνος.

(5) Ἴδε αὐτόθι βίον Λυκούργου.

(6) Ἴδε αὐτόθι βίον Σόλωνος.

την συμβουλὴν τοῦ Ἰσοκράτους, δογματίσαντος, ὅτι τότε μόνον εὐδαιμονοῦσιν αἱ πόλεις, ὅταν τις χομίζῃ τὸ εἰς ἄλλοι γερόμενον ἀδίκημα ὡς ἴδιον, ἐφ' ὅσον λέγομεν οἱ Ἕλληνες εἶχον τοιοῦτον πολίτευμα καὶ ἰδίως ἐφ' ὅσον ἐσέβοντο ἐς τοσοῦτον τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των, ὥστε ἡ μὲν μήτηρ τοῦ Πausανίου δὲν συνεστάλη νὰ συμμεθέξῃ μετὰ τῶν ἄλλων Σπαρτιατισσῶν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς ποινῆς τοῦ υἱοῦ τῆς, φωραθέντος προδότου τῆς πατρίδος του καὶ καταδικασθέντος εἰς θάνατον (1), ὁ δὲ Μιλτιάδης, καίτοι σώσας πολλάκις τὴν πατρίδα του, καθείργετο ὅμως εἰς τὰς φυλακάς, ἵνα πληρώσῃ τὸ πρὸς τὸ δημόσιον χρέος του, ἐφ' ὅσον λέγομεν οἱ Ἕλληνες εἶχον τοιοῦτον πολίτευμα καὶ ἐσέβοντο οὕτω τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των, ἐξέπληξαν τὸν κόσμον οὐ μόνον διὰ τὴν μεγαλοφυΐαν των διὰ τὴν σοφίαν των καὶ διὰ τὴν πολεμικὴν των δόξαν, ἀλλ' ἰδίως καὶ διὰ τὴν τεραστίαν αὐξησιν τοῦ πληθυσμοῦ των. Ὅπου καὶ ἂν ἀπῆρχετό τις τότε, ἑλληνικὰς ἀποικίας εὑρίσκει.

Μόλις ὅμως διεφθάρησαν τὰ καλὰ πολιτεύματα τῶν Ἑλλήνων, μόλις οὗτοι ἤρξαντο νὰ μὴ σέβωνται τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των, καὶ οὐ μόνον ὁ πληθυσμὸς των ἔπαυε τεραστίαν ἐλάττωσιν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν μεγαλοφυΐας καὶ δόξης ἐξέπεσαν εἰς τοσοῦτον, ὥστε πρὸ τοῦ ἀγῶνος μας καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι ἐθεώρουν τοὺς Ἕλληνας ὡς κτήνη καὶ μόνον ἐπὶ πληρωμῇ ὀνειδιστικοῦ φόρου, τοῦ χαρατσίου, ἐπέτρεπον εἰς αὐτοὺς νὰ ζῶσι. Τί δὲ ἔγιναν αἱ τοσαῦται ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱ διεσπαρμέναι καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν; Ποῦ κεῖται σήμερον ἡ πρωτεύουσα τοῦ ἐκπλήξαντος καὶ αὐτοὺς τοὺς Ῥωμαίους, Πύργου, τοῦ Βασιλέως τῆς Ἠπειροῦ; Εἰς ποίαν κατὰστασιν εὐρίσκεται σήμερον ἡ πρωτεύουσα τοῦ Βασιλέως τῶν Μακεδόνων, ἀφ' ἧς ὁρμώμενος ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος κατέκτησεν ἅπαντα σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον; Φεῦ! τινῶν μὲν ἐκ τῶν ἄλλοτε ὀνομαστικῶν τούτων πόλεων καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα ἐλησημονήθησαν· τινῶν δὲ ἄλλων μόλις τὰ εἰρεῖπια εὐρίσκομεν σήμερον, καὶ εἷς τινὰς ἄλλας κατοικοῦσιν ἤδη κουκουβάγαι πλείοτεραι τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν οἰκτρὰν ταύτην ἐρήμωσιν τῆς χώρας κατὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν φρικώδη ἐκπτώσιν τῆς δόξης τῶν κατοίκων αὐτῆς οὐδὲν ἴσως

(1) Ἴδε Πλουτάρχου Εἰὸν Ἀριστείδου.

συνετέλεσε πλειότερον τοῦ κακοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς ἐλλείψεως σεβασμοῦ πρὸς τοὺς κειμένους νόμους.

Καὶ πολίτευμα μὲν, ἡμεῖς τοῦλάχιστον οἱ ἐν τῇ ἐλευθερᾷ Ἑλλάδι οἰκοῦντες Ἕλληνας, ἔχομεν ἤδη τὸ καλλίτερον καὶ ἐντελότερον τοῦ κόσμου· διότι οὐδὲν τρώντι καταλληλότερον τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας πολίτευμα· διὰ τοῦτο καὶ μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ λαῶν ἡμεῖς αὐξάνομεν πλειότερον πάντων κατὰ τὸν πληθυσμόν· εἴθε καὶ ἄλλοι λαοὶ νὰ εἶχον ὅμοιον τοῦ ἡμετέρου πολίτευμα, εἴθε πρὸ πάντων νὰ ἠθικοποιούντο οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ νὰ μὴ νομιζῶσι π. χ. οἱ μὲν χριστιανοί, ὅτι δὲν εἶναι ἁμαρτία νὰ κλέψῃ τις ἀπὸ τὸ δημόσιον ἢ ἀπὸ τοὺς Τούρκους· οὗτοι δὲ, ὅτι δὲν εἶναι ἁμαρτία νὰ ψευδομαρτυρήσῃ τις κατὰ χριστιανοῦ. Κατὰ δὲ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὴν ἠθικὴν εἴθε νὰ ἐμιμοῦντο οἱ Ἀνατολίται τὸν Ἀνατολίτην Καραγεώργην, ἡγεμόνα τῆς Σερβίας, ὅστις ἐφόνευσε μὲ τὰς ἰδίας του χεῖρας τὸν ἀδελφόν του, παρανομήσαντα (1)· ἢ τὸν ἐπίσης Ἀνατολίτην Φωκίωνα, εἰπόντα εἰς τὸν γαμβρόν του, κατηγορούμενον ἐπὶ δωροδωκίᾳ ἀλλῶ· «ἐγὼ σε ὦ Χαρίκλειε ἐπὶ πᾶσι τοῖς δικαίοις γαμβρόν σε ἐποίησαμένην (2).

Ὅ,τι ἔλειπεν ἄχρι τοῦδε ἂν ἡμῶν, τῶν ἐν τῇ ἐλευθερᾷ Ἑλλάδι οἰκούντων Ἑλλήνων, ἦτο ἡ εἰλικρινὴς ἐφαρμογὴ τοῦ συντάγματος, ἀλλὰ καὶ ταύτην ἀπεκτήσαμεν ἤδη, χάρις εἰς τοὺς εἰλικρινῶς μοχθήσαντας ὑπὲρ τῆς Ὀκτωβριανῆς μεταπολιτεύσεως καὶ ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς κακῆς διὰ καλῆς καὶ τιμίας συνταγματικῆς μοναρχίας. Διὰ νὰ ἐφαρμοσθῇ ὅμως εἰλικρινῶς τὸ σύνταγμα εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ ἠθικοποιηθῶμεν καὶ ἡμεῖς καὶ νὰ συνειθίσωμεν εἰς τὸ νὰ σεβώμεθα τοὺς νόμους τῆς πατρίδος μας. Οὐδὲν τρώντι διὰ τὰς κοινωνίας ὀλεθριώτερον τῆς δολιότητος, ὅθεν δὴ ποτε καὶ ἂν προσέχῃται αὕτη, ἀπὸ τῶν λαῶν ἢ ἀπὸ τῶν Κυβερνήσεων· καὶ οὐδὲν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν αὖξιν τοῦ πληθυσμοῦ κοινωνίας τινὸς συντελεστικώτερον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς νόμους. Σμικρόν τι ἐὰν ἀποπειραθῇ ὁ ἀρχόμενος ν' ἀποφύγῃ ἢ νὰ δολιευθῇ τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, παρέχει εἰς τὸν ἄρχοντα, ἂν οὐχὶ τὸ

(1) Ἰδε Historie of Servia, by Ranke.

(2) Ἰδε Πλουτάρχου βίον Φωκίωνος.

δικαίωμα, τοῦλάχιστον ὁμῶς εὐλογοφανῇ πρόφασιν ὡς ἀποφύγη ἢ νὰ δολιευθῇ πλείοτερον τούτους. Τότε δὲ τὸ κακὸν γίνεται μεγαλείτερον· διότι ὁ ἄρχων καὶ μέσα ἔχει περισσότερα καὶ συνήθως ἐπιτηδεύοντες τοῦ ἀρχομένου εἶναι εἰς τὸ νὰ δολιεύηται, ὅταν θέλῃ, ἀτιμωρήτως τοὺς νόμους. Παρεῖτεράπημεν κατὰ τι τοῦ προορισμοῦ μας, ἀλλ' ἦτο ἀναγκαῖον, ἵνα καταδειχθῇ ἡ ἰσχὺς τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ πρὸς τοὺς νόμους σεβασμοῦ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Περὶ τοῦ εἶδους τοῦ βίου.

Ὅσω ὀκνηρότερον εἶναι τὸ εἶδος τοῦ βίου λαοῦ τινος, ὅσω ἡδυπαθέστερος, τρυφηλότερος καὶ λαγνώτερος εἶναι οὗτος, τόσω χειρώων εἶναι ἡ κοινωνικὴ κατάστασις του καὶ τόσω βραδύτερον αὐξάνει ὁ πληθυσμὸς του. Καὶ τοῦ γενικοῦ τούτου καὶ οὐδεμίαν ἐξαιρέσιν ἐπιδεχομένου κανόνος, ἐκπληκτικώτατα παραδείγματα μᾶς παρέχουσιν οἱ ἐργατικοὶ λαοὶ τῆς Δύσεως, παραβαλόμενοι πρὸς τοὺς ὀκνηροὺς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τῇ Ἀγγλίᾳ π. χ. ὅπου οἱ ἄνθρωποι καὶ κοιμώμενοι, οὕτως εἰπεῖν, ἐργάζονται, καὶ ὅπου εἶναι ἄγνωστα τὰ καφφνεῖα καὶ τὰ λοιπὰ καταγώγια τῆς ἀπωλείας τοῦ χρόνου, ὁ πληθυσμὸς διπλασιάζεται, ὡς εἵπομεν, ἐντὸς εἴκοσι ἐννέα ἐτῶν· ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ, τῇ ἐξαιρέσει τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, περιλαμβανούσης ἤδη καὶ τὴν Ἑπτάνησον, ὁ πληθυσμὸς οὐχὶ μόνον δὲν αὐξάνει, ἀλλὰ δυστυχῶς κατὰ τινα μέρη καὶ ἐλαττοῦται.

Ἰνα δὲ ἐννοήσῃ τις κάλλιον τοῦτο, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι ἐν μὲν τῷ Λονδίῳ, τῷ περὶ τὰ τρία ἑκατομμύρια κατοίκων ἔχοντι, ἘΝ μόνον ὑπάρχει καφφνεῖον, τὸ ὀνομαζόμενον *Γαλλικόν*, καὶ τοῦτο διατηρεῖται καὶ συχνάζεται ὑπὸ ξένων. Εἶναι δὲ σπάνιον πρᾶγμα νὰ εὔρῃ τις ἐν Μεγαλουπόλει ταύτη Ἀγγλὸν ἀργοῦντα κατὰ τὰς ἐργασίμους ἡμέρας καὶ ὥρας. Ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ καὶ τὰ μικρώτατα χωρία ἔχουσι δύο καὶ τρία ἢ καὶ πλείοτερα καφφνεῖα, ἐν οἷς σκοτώνουν τὸν καιρὸν των οἱ Ἀνατολίται, οἱ μὲν ἀφιονιζόμενοι, οἱ δὲ ῥοφῶντες τὸν ναργκελέν των, ἄλλοι πίνοντες τὸν καφφέν των, ἄλλοι χαρτοπαίζοντες, καὶ ἄλλοι τρώγοντες γλυκύσματα. Ἐν τῇ Ἀγγλίᾳ ὁ μὲν ἐργατικὸς λαὸς ἐργάζεται, ὡς εἵπομεν, ἀδιαλείπτως καὶ ἐνίοτε πέραν τοῦ μέτρου, ἵνα κερδίξῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν· οἱ δὲ μὴ ἡναγκασμένοι ὄντες νὰ ἐργάζωνται πρὸς τοῦτο, ἐπινοοῦσι μυρίους

τρόπους, ἵνα μὴ σήπωνται ἐκ τῆς ἀπραξίας. Ἐντεῦθεν πηγάζουσιν αἱ τεράστιαι περιηγήσεις τῶν Ἀγγλων, αἱ γενόμεναι ἐνίοτε καὶ μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των εἰς λαοὺς ἀγνώστους, ἀγρίους καὶ βαρβάρους, οὐδὲν θέλητρον παρέχοντας· ἐντεῦθεν ἔχουσι τὴν καταγωγὴν των καὶ τὰ ἄπειρα καὶ πολυπληθέστατα ἵπποδρόμια, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ ἐπικινδυνωδέστατα ἐπὶ τῶν παγωμένων λιμνῶν ὀλισθήματα ἢ γλιστρίματα, καθ' ἃ μυριάδες ἄνθρωποι, φέροντες ἐπίτηδες κατεσκευασμένα πέδηλα, ἀμιλλῶνται ἐπὶ τοῦ πάγου τίς νὰ φθάσῃ ταχύτερον τοῦ ἐτέρου εἰς τὸ τέρμα, οὐχὶ βαδίζων ἢ πηδῶν ἢ τρέχων ἢ μετακινῶν τοὺς πόδας του, ἀλλὰ στηρίζων αὐτοὺς διαρκῶς ἐπὶ τοῦ πάγου καὶ ὠθῶν ἀσαλεύτως τὸ σῶμα πρὸς τὰ πρόσω μέχρι τοῦ τέρματος. Εἶναι ἀνυπολόγιστα τὰ δυστυχήματα, τὰ συμβαίνοντα ἐπὶ τῆς παιδιᾶς ἢ τῆς πάλης ταύτης παρὰ τοῖς Ἀγγλοῖς, ἀλλ' ὅμως οὗτοι οὐδέποτε ἀρνοῦνται αὐτὴν, ἵνα μὴ σαπήσωσιν ἐκ τῆς ἀργίας. Ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ ὁ ἐργατικός λαὸς ἐργάζεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἵνα πληρώσῃ φόρους, καὶ τρέφῃ δι' αὐτῶν τοὺς ἀγάδας, τοὺς κτηματίας ἢ τοὺς ὑπαλλήλους· οὗτοι δὲ μὴ ἠναγκασμένοι ὄντες νὰ ἐργάζωνται, σήπονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ χαρέμια, καὶ εἰς τὰ καφφενεῖα, χρησιμεύοντες μόνον ὡς κακὸν παράδειγμα τοῦ ἀγαθοῦ λαοῦ.

Τὸ δὲ ὀνειδιστικώτερον καὶ ἀλγεινότερον δι' ἡμᾶς τοὺς Ἀνατολίτας, καὶ ιδίως τοὺς Ἕλληνας, εἶναι, ὅτι τὰς καλὰς ταύτας συνηθείας δὲν ἐπενόησαν, ἀλλ' ἐμιμήθησαν οἱ Ἀγγλοι ἀπὸ τὰς συνηθείας τῶν προγόνων μας. Διότι, ἐὰν ᾖναι ἀληθὴς ἡ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου, ὁ Λυκούργος καὶ ὁ Σόλων πρὶν νομοθετήσωσιν εἰς τὰς πατρίδας των περιηγήθησαν εἰς ἅπαντα τὰ πεφωτισμένα ἔθνη. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἦτο ἀδύνατον νὰ περιγράψῃ μὲ τοσαύτην λεπτομέρειαν τὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα τῶν ἐθνῶν, ἂν μὴ περιηγεῖτο ἐν αὐτοῖς, καὶ συνέζη μάλιστα ἐπὶ πολὺ καὶ συναναστρέφετο μετ' αὐτῶν· ἀδύνατον ἦτο ἐπίσης καὶ ὁ Ὅμηρος ν' ἀναπτύξῃ τοσαύτην σοφίαν καὶ πολυμάθειαν εἰς τε τὴν Ἰλιάδα καὶ εἰς τὴν Ὀδύσσειαν, ἂν μὴ περιηγεῖτο πολλὰ ἔθνη, καὶ ἂν μὴ ἐβλέπευ, ἢ τοῦλάχιστον (ἐπεὶ δὴ φημίζεται τυφλὸς) ἂν μὴ ἀντελαμβάνητο διὰ τῶν ιδίων αὐτοῦ αἰσθήσεων τὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα πολλῶν ἐθνῶν. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς γυμναστικῆς τῶν Ἑλλήνων; Καὶ ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ λογισθῇ τις τότε ὡς ἔχων ἀνατροφὴν καὶ παιδείαν, ἂν μὴ ἦτο ἐντελὼς κάτοχος τῆς γυμναστικῆς; Τὰ καλὰ παραδείγματα οὔτε σήμερον ἐλλείπου-

σιν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων· γινώσκομεν σεβάσμιον καθηγητὴν, τὸν Κύριον Παγῶντα, ὅστις δὲν εὐχαριστεῖται, ἂν μὴ γυμνασθῇ καὶ ἂν μὴ περιπατήσῃ ἐπὶ πολλὰς ὥρας καθ' ἐκάστην· γινώσκομεν ἕτερόν τινα πλούσιον καὶ μὴ φιλάργυρον, ἀλλὰ μάλιστα καὶ γενναῖον, ὅστις καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ κατὰ τὸ θέρος μίαν ἀπλὴν ἀνδρομίδαν μαλίνην ἔχει διὰ στρῶμα· ἀλλὰ τὰ κατὰ ταῦτα παραδείγματα δυστυχῶς περιπαίζονται παρ' ἡμῖν σήμερον, καὶ νομίζονται σχολαστικοὶ οἱ δίδοντες αὐτά. Πλούσιός τις Ἀθηναῖος μᾶς ἠρώτησε πρὸ ἡμερῶν τί νὰ κάμῃ διὰ τὴν πολυσχρίαν του· ἀφοῦ δὲ τοῦ ἐσυστήσαμεν τὴν γυμναστικήν, μᾶς ἐστρεψε τὰ νῶτα μὲ τινα καγχασμόν ἱσως. Σεβάσμιός τις κληρικὸς μᾶς ἐζήτησεν ἐπίσης πρὸ πολλοῦ ὁμοίαν συμβουλὴν, ἀφοῦ δὲ τοῦ ἐσυστήσαμεν τὸν καθ' ἐκάστην ἐπιμηκυνόμενον περίπατον καὶ τὴν μέχρι κοπώσεως ἐργασίαν, μᾶς ἐξέλαβεν ἱσως ὡς τρελοῦς, καὶ πολὺ πιθανὸν μὲ ἄπειρα λάμβδα. Τίς ποτε ἐκ τῶν σηπομένων πλουσίων μας ἐφρόντισε διὰ τοῦ παραδείγματός του τοῦλάχιστον νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν σεβάσμιον Παγῶντα; Δὲν ἦτο ἄρα γε ἀναγκαῖον νὰ ἐπιβληθῇ ἡ γυμναστικὴ εἰς ἅπαντα τὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια ὡς ὑποχρεωτικὸν μάθημα; Ἀλλ' ἂ; ἐξακολουθίσωμεν τὴν σύγκρισιν τῶν Ἀνατολικῶν μετὰ τῶν λαῶν τῆς Δύσεως καὶ ἰδίως μετὰ τῶν Ἀγγλων.

Ἐν τῇ Ἀγγλίᾳ ἡ Κυβέρνησις, καίτοι πλουσιοπαρόχως πληρώνουσα τοὺς ὑπαλλήλους της, ἰσχυρῶς ὑποστηρίζουσα καὶ προστατεύουσα αὐτοὺς, καὶ μεγίστην, οὐ μόνον ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν οἰκογενειῶν των, μέριμναν λαμβάνουσα, σπανίως ὅμως πολιορκεῖται ὑπὸ τῶν ἀπαιτούντων ὑπαλληλικὰς θέσεις. Ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ, αἱ Κυβερνήσεις, καίτοι γλίσχρως πληρώνουσαι τοὺς ὑπαλλήλους, καὶ σπανίως προστατεύουσαι αὐτοὺς, καὶ οὐδεμίαν σχεδὸν περὶ αὐτῶν πρόνοιαν λαμβάνουσαι, ἀλλ' ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἀποπέμπουσαι αὐτοὺς ὡς σκευὴ ἄχρηστα, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, λέγομεν, καίτοι τοιοῦτων οὐσῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν Κυβερνήσεων, ἀλλ' ὅμως χεῖροτε σχεδὸν ἐκπολιορκούνται αὐταὶ ὑπὸ τῶν αἰτούντων ὑπαλληλικὰς θέσεις. Μόλις κενοῦται θέσις τις κουμερκιάρου ἢ κλητῆρος, καὶ ἀμέσως παρουσιάζονται ἄπειροι μνηστῆρες· ὦ! ἂν ἐγίνωσκον οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς πόση θλάβη γίνεται εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς ἀργίας, οὐδέποτε ἤθελον χάνει τὸν καιρὸν των εἰς τὰ καφφενεῖα, καὶ οὐδέποτε ἤθελον ζητεῖ παρὰ τῶν Κυβερνήσεων ὑπαλληλίαν, καταδικάζουσαν αὐτοὺς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς βίον ἀμέριμνον, ἢ μεριμνῶντα μόνον πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς παργγελίας ἢ διαταγῆς ἄλλου, οὐδέ-

ποτε δὲ πρὸς εὐδαιμονίαν τοῦ ὑπαλλήλου ἢ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ.

Ἀλλὰ διὰ τί νὰ καταφεύγωμεν καὶ ἐνταῦθα εἰς ξένων ἐθνῶν παραδείγματα; Καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς εὐρίσκομεν μεγίστην διαφορὰν, ἐὰν παραβάλλωμεν αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους. Οἱ κατοικοῦντες τὰ ὄρη π. χ. Ἀλβανοί, Ζαγορίσιοι, καὶ Γραμμενοχωρίται ἐν Ἡπείρῳ, καθὼς καὶ οἱ Ἀγραφιῶται, Καλλιδρομίται, καὶ Μανιάται ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς τραχύτητος τοῦ τόπου τῶν εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ ἐργάζονται νυχθημερόν, ἵνα προσπορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν, οἱ ὄρειοι, λέγομεν, οὗτοι λαοὶ αὐξάνουσι κατὰ τὸν πληθυσμὸν πολὺ ταχύτερον τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῶν κατοικούντων παιδικὰς, εὐκόλως παρεχούσας τὰ πρὸς τὸ ζῆν, καὶ ὀλιγώτρων ἢ ἐκα τούτου ἐργαζομένων τῶν ἀνθρώπων. Ἐν ἅπασι τοῖς μνημονευθεῖσιν ὄρειοις τόποις, ἅπαντα τὰ χωρία καὶ αἱ καλύβαι τῶν χωρικῶν βριθοῦσιν εὐρωττοτάτων καὶ ὠραίων παιδιῶν· ἐν δὲ τοῖς χωρίοις τῶν εὐφόρων πεδιάδων τῆς Φθιώτιδος, τῆς Θεσπρωτίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠλίδος μόλις εὐρίσκει τις καχεκτικώτα· ἀ τινὰ τεχνάσια νωθρῶν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γονέων καὶ βραχυβίων. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου δὲν πρέπει τις νὰ λησμονήσῃ ὅτι ἐν μὲν τῇ Μάνῃ, π. χ., διὰ νὰ προμηθευθῶσι τὴν ὀλίγην κριθήν τῶν καὶ τὰ λούπινα τῶν εἶναι ἅπαντα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἠναγκασμένα νὰ ἐργάζονται νυχθημερόν, τινὰ μὲν μὲ τὸ ἄροτρον, ἄλλα δὲ μὲ σκαπάνας, ἄλλα μὲ δικέλλας καὶ ἄλλα μὲ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα. Ἐν δὲ τῇ Ἠλίδι, ἐν τῇ Φθιώτιδι καὶ ἐν ἅπασι τοῖς εὐφόροις τόποις μόλις ἐργάζονται ἀνέτως ἐπὶ πέντε ἢ ἑξ μῆνας τοῦ ἔτους οἱ ἄνθρωποι καὶ προσπορίζονται ἀφθόνως τὰ πρὸς τὸ ζῆν· τὸ δὲ ἐπὶ λοιπὸν μέρος τοῦ χρόνου δαπανῶσιν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ καφρνεῖα καὶ εἰς διασκεδάσεις, εἰς τὴν αὔριον ἀναβάλλοντες συνεχῶς καὶ αὐτὰ τὰ σπουδαιότατα καὶ τὰ πλέον κατεπεγόντα τῶν ἔργων τῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ παρὰ τοῖς ἐργαζομένοις λαοῖς ἐξηγεῖ ἄριστα καὶ ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Ἱπποκράτους, λέγοντος «οἱ τρεφόμενοι παρὰ φύσιν νοσοῦσι» (1) τρέφονται δὲ παρὰ φύσιν μόνον οἱ ὀκνηροί. Ὁ δὲ Λυκοῦργος γινώσκων ὅτι «τὸ σπέρμα τῶν πρὸς τὰς συνουσίας ἀκροάστων (καὶ τοιοῦτοι βεβαίως εἶναι οἱ ὀκνηροὶ καὶ τρυφηλὸν

(1) Ἰδε Ἱπποκράτους ἀφορ. 17 τμήμα Β'.

βίον διάγοντες) ἄγορον ες τὰ πολλὰ καὶ ἀκαρπὸν ἐστίν» ἐφρόντισε νὰ ἐξορίσῃ, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ τὴν μοιχίαν.

Ὁ ἐργατικὸς λοιπὸν βίος τῶν λαῶν εἶναι στοιχεῖον ἀναπόφευκτον οὐχὶ μόνον πρὸς ἀπόλαυσιν ὑλικῆς εὐημερίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ· τοῦτο καλῶς γινώσκοντες οἱ Ἕλληνες κατὰ μὲν τὸ πολίτευμα τοῦ Λυκούργου εἰς σώματα πτῶν παρθένων κατεκούραζον μὲ δρόμους, μὲ παλαίστρας, μὲ πτὸ ρίψιμον τῆς πέτρας ἢ τῶν ἀκοντίων, ὥστε τῶν τε γεννωμένων ἢ ρίψεσι νὰ γίνῃ ἰσχυρὰ εἰς ἰσχυρὰ σώματα, καὶ νὰ ἐβλαστήσῃ κάλλιον, καὶ αἱ αἱ παρθένοι ν' ἀντέχωσι καρτερικώτερον καὶ εὐκολώτερον εἰς τὰς ὁδὸν τοῦ τοκετοῦ» (1).

Κατὰ δὲ τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος οἱ Ἕλληνες ἐνομοθέτησαν τὴν βουλὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶνα ἐξετάζῃ πότεν ἕκαστος προσπορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ τιμωρῇ τοὺς ἀργούς (2).» Ἄλλως δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ πολίτευμα οἱ Ἕλληνες δὲν ἤθελον αὐτὸν πγάμον νὰ ᾖ ἡγορασμένος καὶ μισθοφόρος, ἀλλὰ πρὸς τεκνοποίησιν καὶ χάριν, καὶ ἀμοιβαίαν ἀγάπην τῶν συζύγων (3),» ὁ αὐτὸς δὲ Σόλων ἐνομοθέτησεν, ὥστε καὶ ἀφ' ἐκείνου τῶν πρηναικῶν, ἢ καὶ τὰ πένθιμα καθὼς καὶ τὰ ἐορτάσιμα ἐνδύματα αὐτῶν νὰ φέρωσιν ὡς τύπιν πάντοτε τὸ κόσμιον καὶ νὰ ἀπέχῃσι τοῦ ἀτάκτου καὶ ἀκολάστου· δὲν ἐπέτρεπε δὲ νὰ ἐπχωσιν αἱ γυναῖκες μαζί τω· οὐδὲν φαγότιμον ἢ ποτόν μεγαλειτέρας ἀξίας τοῦ ὀβολοῦ, καὶ οὐδὲ σκιαδίων νὰ φέρωσιν αὐταὶ μεγαλειτέρον τοῦ πηχυαίου (4).» Ὁ δὲ Σπαρτιατῆς Λυκούργος ἐμπόδιζε τοὺς νεωτέρους τῶν τριάκοντα ἐτῶν καὶ νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὴν ἀγοράν, οὔτε καὶ πρὸς προμηθεῖαν τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ προμηθεύωνται διὰ τῶν φίλων καὶ ἐραστῶν (ἐννοεῖται τῶν ἐχόντων μεγαλειτέραν τούτων ἡλικίαν καὶ χρησιμευόντων οὐχὶ κατὰ τὴν κοινὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως ἐραστῶν, ἀλλ' ὥσπερ ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Ἀλκιβιάδην)· καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς γέροντας ἦτο ἐντροπὴ κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦ Λυκούργου, νὰ βλέπῃ τις συνεχῶς διαβαίνοντας εἰς τὴν ἀγοράν (5).»

(1) Ἰδὲ Πλουτάρχου βίον Λυκούργου.

(2) Ἰδὲ αὐτόθι βίον Σόλωνος.

(3) Ἰδὲ αὐτόθι.

(4) Ἰδὲ Πλουτάρχου βίον Λυκούργου.

(5) Ἰδὲ αὐτόθι.

Ἄλλως δὲ γνωστότατον ἦτο καὶ παροιμιῶδες μάλιστα παρὰ τοῖς Ἕλλησι τὸ ἀργία μήτηρ πάσης κακίας ἐστὶ καὶ τὸ ἔργον οὐδὲν ὄφελος ἀλλ' ἀεργίην διλάθει οἷον δήποτε ἐντιμον ἔργον καὶ ἂν μετέρχεται τις δὲν εἶναι ἐντροπή, ἀλλ' ἐντροπή εἶναι τὸ νὰ κάθεται ἀργὸς ἤθελον δὲ προσθέσει ἐνταῦθα οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνες, ἐν ἐξούσαν σήμερον, ὅτι οὐχὶ μόνον ἐντροπή εἶναι τὸ νὰ κάθεται τις ἀργός, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀσέβεια ἡ ἱεροσυλία τὸ νὰ κωπροσκυλιάζῃ εἰς τὰ κατρενεῖα· διότι ἐάν ᾔηται ἀληθές, ὅτι ὁ δημιουργός τοῦ παντός ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν, πᾶς ὁ συντελών πρὸς βλάβην τοῦ ἀνθρώπου, ἱεροσυλεῖ κατὰ τοῦ Θεοῦ. Οὐδεὶς δὲ εἶναι ἱεροσυλώτατος κατὰ τοῦ Θεοῦ, εἰμὴ ἐκεῖνος, ὅστις φονεύει ἐκυτὸν διὰ τῆς ἀργίας· ὁ δὲ πένης ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν πρέπει νὰ αἰτιατῇ ἄλλον διὰ τὴν πενίαν, εἰμὴ μόνον τὸν ἐκυτὸν του, διότι οὐδεὶς τόπος ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι πλουσιώτερος τῆς Ἀνατολῆς· ἀρκεῖ μόνον νὰ κινήθῃ τις ἐν αὐτῷ, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ διαπανᾶ τὸν καιρὸν του εἰς τὰ κατρενεῖα καὶ ἀμέσως πλουτίζει, οἷον δήποτε ἐπάγγελμα ἢ ἔργον καὶ ἂν μετέλθῃ. Ἰνα πεισθῇ δὲ τις περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ, ὅτι ἐν μὲν τῇ Ἀγγλίᾳ π. χ. τὸ ἡμερομίσθιον τοῖ ἐργάτου λογίζεται κατὰ μέτρον ὅρον ὡς πληρωνόμενον ἀνὰ τεσσαράκοντα ἑκατοστὰ τῆς δραχμῆς ἦτοι σαράντα λεπτά· ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρωμεν καὶ τὸν χειρότερον ἐργάτην χωρὶς νὰ πληρώσωμεν τοῦλάχιστον μίαν δραχμὴν διὰ τὸ ἡμερομίσθιον του, τὸ δὲ σύννηθες ἡμερομίσθιον τοῦ ἐργάτου πληρώνομεν δύο καὶ τρεῖς δραχμάς. Τοῦτο δὲ ἐξηγεῖ καὶ ἄλλο τι λυπηρότατον δι' ἡμᾶς, ὅτι δηλαδὴ ἐν μὲν τῇ Ἀγγλίᾳ ἅπαντες ἐργάζονται καὶ ἐνίοτε δὲν εὕρισκουσιν ἐργασίαν· ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ ὀλίγιστοι ἐργάζονται καὶ οἱ λοιποὶ κωπροσκυλιάζομεν. Καὶ καθ' ὃν μάλιστα χρόνον ὀφθαλμοφανῶς ἐλέπομεν ὅτι τὰ πλέον περιφρονημένα παρ' ἡμῖν ἐπάγγελα ἐνίοτε εἶναι καὶ τὰ ἐπικερδέστερα.

Γνωρίζομεν παντοπώλας, πωλοῦντας ἄλλοτε σαρδέλας καὶ ἐλαίας καὶ μὴ ἀρνούμενους μὲν οὐδὲ σήμερον τὸ ἐντιμον τοῦτο ἐπάγγελμά των, ἀλλ' ὅμως κερδίσαντας δι' αὐτοῦ ἑκατομμύρια· γνωρίζομεν σκαρτιάδας, οἵτινες καὶ σήμερον ἐτι σκάπτουσιν, ἀλλὰ δὲν καταδέχονται βεβαίως ν' ἀλλαξῶσι τὴν τσάπαν των μὲ τὸ δίπλωμα τοῦ γερουσιαστοῦ, διότι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των ἔχουσιν οὐκ ὀλίγους γερουσιαστάς, οἵτινες ἄλλοτε μὲν ἦσαν πλούσιοι· γενομένοι δὲ γερουσιαστικῇ ἐπτώχυναν, καὶ σήμερον λιμώττουσι· γνωρίζομεν σανδαλοποιούς (πικπουτσίδας), γνωρίζομεν λεπτο-ρ-

γούς (μαραγκούς) γνωρίζομεν τυπογράφους, γνωρίζομεν ἄπλους στοιχειοθέτας, γνωρίζομεν κτίστας, γνωρίζομεν ἐργάτας, ἡμερικαματάρους καλουμένους, οἵτινες μόνον διότι ἐργάζονται, μόνον διότι ἐπέμεινον εἰς τὸ ἔργον των, κατέστησαν τοσοῦτον πλούσιαι, ὥστε ἐν καιρῷ ἀνάγκης τῆς πατρίδος ἐδυνήθησαν νὰ συνεισφέρωσιν οὗτοι ἀσυγκρίτως πλείονα καὶ αὐτῶν τῶν ὑπουργῶν καὶ αὐτῶν τῶν γερουσιαστῶν ἢ στρατηγῶν, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων τοῦ Κράτους ὑπαλλήλων. Ὡς ἐὰν ἐδυνάμεθα νὰ μετὰδῶμεν τὰς πεπειθήσεις μας εἰς τοὺς ἀγαθωτάτους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ταχέως ἠθέλαμεν λάβει τὴν μεγαλειτέραν τῶν εὐχαριστήσεων, τοῦ τὰ ἰδῶμεν δηλαδὴ τούτους μὲν ἅπαντας πλουσίους καὶ εὐδαιμονοῦντας· τὰς δὲ κυβερνήσεις αὐτῶν, ἀμνηστούσας πρὸς εὔρεσιν ὑπαλλήλων.

Ἀλλ' ἂς ἐπανεέλθωμεν εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἢ ἀνακουφισθῶμεν κατὰ τι τῆς καταλαβούσης ἡμᾶς θλίψεως. Οὐδ' ἐστεροῦντο οἱ Ἕλληνες μεγάλων ἀνδρῶν, διδόντων εἰς τοὺς μικροτέρους τὸ καλὸν παράδειγμα τῆς ἐργατικότητος, τῆς μετριοφροσύνης, τῆς λιτότητος, τῆς οἰκονομίας, καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ. Ἐὰν ᾖναι ἀληθὴς ἡ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου, κατ' αὐτὸν ὁ Φωκίων ἀπολογεῖται ὅτι ἔλαβε τεσσαράκοντα πέντε στρατηγίας, καὶ οὐδ' ἑκάστη παρευρέθη ἐπὶ τῶν ἀρχαιρεσιῶν, ἀλλ' ἀείποτε ἀπόντα πᾶσι ἐχεροτόνουν καὶ προσεκάλουν αὐτὸν· καὶ ὅτι εἰς τὰς κατὰ πᾶσαν ἐκστρατείας ἀείποτε ἐξάδιζεν ἀνυπόδutos καὶ γυμνός, πᾶσι μόνον, ἐὰν ᾖτο ψυχρὸς δριμύ καὶ ἀνυπόφορον, ὥστε παύοντες οἱ ἐν ἐκστρατεία στρατιῶται ὡς σύμβολον δριμέως χειμῶνος ἐθεώρουν τὸ νὰ ἰδῶσι τὸν Φωκίωνα ἐνδεδυμένον· ὁμοῦς ἀπολογεῖται ἐπίσης κατὰ τὸν Πλουτάρχον, ὅτι τὴν γυναῖκα τοῦ Φωκίωνος οἱ Πρέσβεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ πέμψαντος δι' αὐτῶν τότε εἰς τὸν Φωκίωνα ἑκατὸν τάλαντα δωρεάν, πῦρον μάττους διηλαδὴ ζυμώνουσαν, καὶ τοῦτον εὔρον ἀνελκύντα ὕδωρ ἐκ τοῦ γρεάτος, ἵνα πλύνῃ τοὺς πόδας. «Ἰδὼν δὲ τὰ δῶρα ὁ Φωκίων ἠρώτησε «διατί μεταξὺ πολλῶν Ἀθηναίων, εἰς αὐτὸν μόνον προσφέρει ὁ Ἀλέξανδρος τοσαῦτα δῶρα;» ἀδιότι σὲ μόνον νομίζει ἄνδρα καλὸν καγαθὸν ἀπεκρίναντο οἱ πρέσβεις· σλοιπὸν ἂς μὲ ἀφήσει οὐ μόνον νὰ φαίωμαι, ἀλλὰ καὶ νὰ ᾖμαι πάντοτε τοιοῦτος, εἶπεν ὁ Φωκίων (1).»

Τοιοῦτον δὲ ἐνεργητικὸν καὶ δραστήριον καὶ σώφρονα εἶον

(1) Ἰδὲ Πλουτάρχου εἶον Φωκίωνος.

διάγοντες οἱ Ἕλληνες καὶ τοιαῦτα παραδείγματα ἔχοντες οὐδὲν παράδοξον, ἐὰν ἐξέπληξαν καὶ ἐκπλήττουν ἔτι καὶ σήμερον τὸν κόσμον μὲ τὴν μεγαλοφυΐαν των· καὶ φυσικώτατον ἦτο νὰ καταπλημμυρήσωσιν ἅπασαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην μὲ τὴν τεραστίαν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ των καὶ μὲ τὰς ἀποικίας των. Ὁ θέλων δὲ καὶ σήμερον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀναγκαιοτάτην αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πατρίδος του, εἰς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν καὶ εἰς τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, ἃς μιμεῖται ἂν οὐχὶ τὸν Φωκίωνα, ὀγδοηκοντούτῃ ὄντι στρατηγὸν καὶ πεζὸν καὶ ἀνυπόδουτον βυθίζοιτα, καὶ μὲ τὰς ἰδίαις του χεῖρας ἀντλοῦντα ὕδωρ, ἵνα πλύνῃ τοὺς πόδας του, ἢ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ζυμώνουσιν καὶ πλύνουσιν, τοῦλάχιστον ἃς μιμεῖται ἐκ τῶν ζώντων τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους, οἵτινες οὔτε τσιράπια φέρουσιν εἰς τὰς χεῖρας, οὔτε ἐρ' ἀμάξης περιφέρονται ἐντὸς τῆς σπιθαμιαίαν ἑκτασιν ἐχούσης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, οὔτε τὰς ὁδοὺς αὐτῆς σαρώνουσι μὲ θαρύτιμα ἐνδύματα· ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ δὲ νὰ μεταφράσωμεν ἐνταῦθα καὶ ἕτερον χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, ἐπικυροῦν τὴν λιτότητα, μεθ' ἧς ἔζων οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ τὸν ἐργατικὸν βίον, ὃν διῆγον ἅπαντες σχεδὸν ἀλλ' ἰδίως ὁ Φωκίων. «Ἐπειδὴ δὲ ἔβλεπεν (ὁ Φωκίων) τοὺς Ἀθηναίους βαρυνθιμοῦντας καὶ φωνάζοντας διέταξε τὸν κήρυκα ἢ σαλπιστὴν νὰ κηρύξῃ ἅπαντες οἱ μετὰξὺ τῆς ἡβῆς καὶ τοῦ νέεξοστοῦ ἔτους Ἀθηναῖοι νὰ λάβωσι πέντε ἡμερῶν τροφὰς καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσωσιν εἰθὺς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν· καὶ ἐπειδὴ ἐμουρμούριζον οἱ γεροντώτεροι, ἐφώναζον καὶ ἀνεπηδούσαν, ἀήσυχάσκατε τοὺς εἶπεν ὁ Φωκίων, διότι καὶ ἐγὼ ὁ ὀγδοηκονταετὴς στρατηγὸς σας θὰ συνεκστρατεύσω» (1).

Οὔτε ψυχουίους δὲ εἶχε τότε ὁ Φωκίων, ἵνα φέρωσι τὸ τηλεσκόπιον, τὸ τάσι, τὴν καπνοσύριγγα καὶ τ' ἄλλα βάρη τοῦ στρατηγοῦ των, οὔτε σπαθarioύς ἢ ὑπασπιστάς, ἵνα φέρωσι τὰ ὅπλα αὐτοῦ, διότι περὶ τούτων οὐδ' ὅλως ὁμιλεῖ ἡ ἱστορία, ἀλλ' αὐτὸς αὐτότατος φαίνεται ὁ γερο-στρατηγὸς Φωκίων ἐφορτώθη εἰς τοὺς ὤμους του τῶν πέντε ἡμερῶν τὰς πρὸς χρῆσιν του τροφὰς καὶ ἐδάδιζεν ἐμπρὸς, ἵνα δώσῃ τὸ καλὸν παράδειγμα, ἄλλως δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιπλήξῃ τοὺς γεροντωτέρους διὰ τὴν μουρμούραν των.

Αἱ δὲ γυναῖκες, αἱ θέλουσιν νὰ γεννῶσιν ἄνευ πολλῶν πόνων

(1) Ἰδε Πλουτάρχου βίον Φωκίωνος.

εὐτραφῇ καὶ μακρόβια, καὶ καρτερικὰ καὶ μάχιμα τέκνα, καὶ ἂν δὲν δύνανται νὰ μιμηθῶσι τὰς Σπαρτιάτιδας παρθένους, αἵτινες, ἵνα γεννῶσι Λυκούργους καὶ Λεωνίδας, ἠναγκάζοντο ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ νὰ πηδῶσι καὶ νὰ παλαίωσι καὶ τὴν πέτραν καὶ τὸ ἀκόντιον νὰ ῥίπτωσι, καὶ ἂν δὲν δύνανται λέγομεν νὰ μιμῶνται τχύτας, ἃς μιμῶνται τοῦλάχιστον τὰς κυρίας ἐκείνας, αἵτινες οὔτε ὡς πάμπαι περιπατοῦσι μόλις δύο ἑθήματα καὶ κουράζονται, οὔτε τὰ τέκνα τῶν ἐμπιστεύονται εἰς παρὰ μάναν, οὔτε αἰσχύνονται, ἀλλὰ τοῦναντίον καυχῶνται καὶ εἰς τὸ μαγειρεῖον νὰ εἰσέρχονται, καὶ τὰ ἐνδύματα αὐτῶν, καὶ τῶν τέκνων τῶν, καὶ τῶν ἀνδρῶν τῶν νὰ ῥάπτωσιν, ἐνίοτε δὲ καὶ νὰ ζυμῶναι καὶ νὰ πλύνωσιν, ὥσπερ ἡ κυρία Φωκίωνος. Καὶ αὐταὶ μὲν αἱ γυναῖκες, κατὰ τὸν Σωκράτην, «συνεργαζόμεναι μετὰ πτῶν συζύγων αὐτῶν, συντελοῦσιν εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς περιουσίας καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν· αἱ δὲ μὴ τοιαῦται συντελοῦσιν οὐκ εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς περιουσίας τῶν (1).» Ἄς μὴ λησμονήσωσι δὲ οἱ χᾶτοιχοι τῶν Μεγαλοπόλεων, ὅτι ἐφ' ὅσον δὲν ἐργάζονται, δύνανται μὲν νὰ τέξωσι πολλὰ τέκνα, ὥσπερ οἱ λαγωοὶ, σπανίως ὅμως θὰ ἔχωσι τὴν χαρὰν νὰ τὰ ἰδῶσιν ὑεκτοῦντα, καὶ ἔτι σπανιώτερον νὰ ἰδῶσι κληρονομοῦντα τὰ φυσικὰ ἢ ἐπὶ κτήματα πλεονεκτήματα τῶν γονέων τῶν· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ τέκνα τῶν ἢ θὰ ᾔναι θνησκόμενα, ἢ θ' ἀποθνήσκωσι βραδυτέρον μὲ μαρασμὸν ἢ μὲ φθίσιν, ἢ θὰ ζῶσι μὲν, ἀλλὰ μικρὸν θὰ διαφέρωσι τῶν βλακῶν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θὰ χρησιμεύωσιν ὡς ὄνειδος τοῦ πατρικοῦ αὐτῶν ὀνόματος.

Ἴνα δὲ πεισθῶσι κάλλιον περὶ τοῦτου, ἃς μὴ λησμονήσωσιν ὅτι ἐφ' ὅσον ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν Ἀθήναις ἐτέβοντο τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Σόλωνος, ἐφ' ὅσον ἐμμοῦντο τὰ παραδείγματα τῆς μητρὸς τοῦ Παυσανίου, τοῦ Φωκίωνος καὶ τῆς κυρίας Φωκίωνος, αἱ πόλεις αὗται ἐγένονον καὶ Λεωνίδας, καὶ Ἀριστείδας, καὶ Σωκράτης καὶ Φωκίωνας· μόλις δὲ ἤρξαντο νὰ στήνωσιν χιλίους ἀνδριάντας ἀπὸ Πειραιῶς μέχρις Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὸν θυληπεπῆ Δημήτριον τὸν Φιληρέα, καὶ ἀμέτῳ οἱ Ῥωμαῖοι ὠνόμασαν τοὺς Ἕλληνας μὲ τὸ περιφρονητικὸν ὄνομα *γραικίλοι*· ὅτε δὲ κατήντησαν οἱ μὲν ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων, καὶ τοὶ ὑγιαίνοντες καὶ δύο πόδας ὑγίει καὶ ὑγιεστάτους ἔχοντες, πρὸς ἐπίδειξιν ὅμως μεγαλείου νὰ σύρωνται μᾶλλον ἀκουμβοῦν-

(1) ἰδὲ Ξενοφ. οἰκονομ. κεφάλ. γ.

τες εἰς τοὺς ὤμους τῶν ὑπηρετῶν των, ἢ νὰ βαδίζωσιν· οἱ δὲ ἀρχόμενοι νὰ ἐξυμνῶσι καὶ τὰ καλτάκια, καὶ τὰ κερτάνια, καὶ τὰς φενάκας, καὶ τὰ χρυσοκέντητα ἐνδύματα καὶ στολισματα οὐ μόνον τῶν ἀρχόντων των, ἀλλὰ καὶ τῶν ἱππων αὐτῶν, ὅτε οἱ Ἕλληνες κατήτησαν νὰ ἐξυμνῶσι καὶ τὰς ἀσελγείας καὶ τὰς λαγνείας τῶν δεσποτῶν των, τότε (ὧ καλλίον νὰ μὴ ὑπῆρχεν ἡ Ἑλλάς τότε) ἡ μὲν Ἀνατολὴ ἐρμύθη κατοίκων· εἰς δὲ τὰς κλεινὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν μέγαν πληθυσμὸν ἔχουσιν ἄλλοτε Κόρινθον καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας τούτων πόλεις, κατῴκουν κουκουβάγαι πλείοτερχι τῶν ἀνθρώπων· οὗτοι δὲ, καίτοι γνήσιοι γνησιώτατοι ἀπόγονοι τοῦ Δεωνίδα, τοῦ Ἀγησιλάου, τοῦ Φωκίωνος καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους ὄντες, ἠναγκάζοντο ὁμῶς νὰ πληρώνωσι καὶ χαράττι εἰς τοὺς Τούρκους, ἵνα ἐπιτρέπωσιν εἰς αὐτοὺς νὰ φέρωσι τὰς κεφαλὰς ἐπὶ τῶν ὤμων.

Περὶ καλλιέργειας τῆς γῆς.

Μεγάλως δὲ συντελεῖ οὐ μόνον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν κατοίκων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς. Ἐρ' ὅσον ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὰ πέριξ τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου ἡ γῆ ἦτο ἀκαλλιέργητος, ψαράδες τινὲς μόνον κατῴκουν ἐκεῖ καὶ ἄγριαι θηρία, βούβαλοι ἴσως ἢ ἀγριοχοίροι. Μόλις ὁμῶς ἤρχισεν ἐν αὐτοῖς ἡ ἀνάπτυξις τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς καὶ ἀμέσως τὰ μέρη ταῦτα κατωικήθησαν ὑπὸ τοσούτου πληθυσμοῦ, ὥστε εἰς ἀμφοτέρας τὰς Μεγαλουπόλεις ταύτας, καίτοι τεραστίως ἐχούσας οἰκοδομὰς καὶ μεγίστας ἐκτάσεις, εὕρισκει τις ὁμῶς καὶ μυριάδας ἀνθρώπων πάντη ἀστέγων καὶ μὴ ἐχόντων κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει. Περιττὸν δὲ εἶναι νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ βασιλίσσαι αὗται τῶν πόλεων καὶ ὅλης σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος, αἱ χρησιμεύουσαι ἄλλοτε πρὸς κατοίκησιν ψαράδων καὶ ἀγρίων θηρίων, ἤδη κατέστησαν τὰ κέντρα τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μειεβλήθησαν, οὕτως εἰπεῖν εἰς ἐπίγειον παράδεισον καὶ ἐν αὐταῖς οἰκοῦσι σήμερον ἄγγελοι μᾶλλον ἢ ἄνθρωποι.

Ἀλλὰ διατὶ νὰ καταφεύγωμεν ἄρ' ἄγε εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους; Καὶ αὕτη ἡ Πετρούπολις δὲν ἦτο ἄρ' ἄγε πρὸ διακοσίων ἐτῶν κατοικία ἀρκούδων; ἐν αὐτῇ δὲν εὗρεν ἄρ' ἄγε μόνον καλύβας τινὰς κυνηγῶν ὁ Μέγας Πέτρος, ὅτε ἀπῆλθεν ἐκεῖ, ἵνα θεμελιώσῃ τὸν τρίτον τοῦτον ἐπίγειον παράδεισον, καὶ νὰ ἀσφαλῇ τὴν οὕτω τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥωσίας; ἢ καὶ πολλοὶ ἄλλοι

πόλεις τοῦ ἀπεράντου τούτου Κράτους ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ὠραιότατη Ὀδησσὸς δὲν ἦτο ἄρᾳ γε πρὸ ὀλίγου σμικρὰ καὶ ἄγνωστα χωρία; Καὶ δὲν μετεβλήθησαν ἤδη, ἀμὰ ἀναπτυχθείσης τῆς καλλιεργείας, εἰς ἀληθῆ γῆν τῆς ἐπαγγελίας; Δὲν ἦτο φρικώδης καὶ παρομιώδης μάλιστα μόλις πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἡ ἐρήμωσις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἀνωμυρία αὐτῆς; Δὲν ἐγεννᾶτο ἐκεῖ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ πανώλης; καὶ ἐκεῖθεν δὲν μετεδίδοτο εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς κ' ἐμάστιζε πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα; Τί ἔγεινεν ἄρᾳ γε ἤδη ἡ μάστιξ ἐκείνη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Διὰ τί δὲν ἀκούεται ἤδη εἰς κἄνεν μέρος τῆς Εὐρώπης; Μόνον ἄρᾳ γε εἰς τὰ λοιμοκαθαρτήρια, εἰς τὰ ὑγιονομεία, καὶ εἰς τὰ λαζαρέτα ὀρεῖλομεν τὸ μέγα τοῦτο εὐεργέτημα τοῦ αἰωνός μας, ἢ πιθανότερον καὶ εἰς τὸν τοῦρκον Μεχμέτ Ἀλῆν, ὅστις ἔδωκε τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα; Καὶ εἰς τί ἤθελον ὠρεῖται τὰ λοιμοκαθαρτήρια καὶ τὰ λαζαρέτα σήμερον μάλιστα μετ' τὴν εὐκολωτάτην διὰ τοῦ ἀτμοῦ συγκοινωνίαν, ἢ ἀενάως ἐγεννᾶτο ὡς καὶ πρότερον ἐν Αἰγύπτῳ ἡ πανώλης, ἐνεκα τῆς ὑπερεκχειλίσεως τοῦ Νείλου καὶ τῆς ἐκ ταύτης σήψεως τῶν πτωμάτων τῶν κροκοδύλων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς; Καὶ δὲν ὑπερεκχειλίζει σήμερον ὁ Νεῖλος; Θεβαιότατα, καὶ ἴσως συχνότερον. Ἀλλὰ μόλις ἀποσύρονται τὰ νερὰ αὐτοῦ, ἢ μάλιστα καὶ πρὶν ἀποσυρθῶσι ταῦτα, ἔρχεται ἡ πρόνοια τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ εὐεργετικὴ χεὶρ τοῦ γεωργοῦ καὶ μεταβάλλουν ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ πτώματα εἰς χρυσόν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἰς πλοῦτον καὶ τοῦ χρυσοῦ πολυτιμότερον.

Ἄλλοτε μὲν ἐν Αἰγύπτῳ, ἀκαλλιεργήτου οὕτης τῆς χώρας, καὶ μὴ ὑπαρχούσης δενδροφυτείας, μόλις ἅπαξ καθ' ἑξαμηνίαν ἢ καὶ κατ' ἔτος ἔβρεχε· σήμερον δὲ, καλλιεργηθείσης τῆς γῆς, βρέχει συνεχῶς, οἱ ἄνθρωποι μάλιστα ἐνίοτε βαρύνονται τὴν βροχὴν. Πρὸ ἐβδομάδων τινῶν, ὅτε ἡμεῖς ἐνταῦθα ἐπάσχομεν φρικώδως ὑπὸ τῆς ἀνωμυρίας, ἐν ἐπιστολῇ φίλου εἶδομεν, ὅτι ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἔβρεχε καθ' ἑκάστην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Γνωστὸν δὲ εἶναι, ὅτι ὅπου ὑπάρχει συγκεκραμένος ὁ καιρὸς, ὅπου ὑπάρχει ἀνεπτυγμένη ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ ἡ δενδροφυτεία, ἐκεῖ εἶναι ἀδύνατον καὶ νὰ μὴ ὑγιαίνωσι καὶ νὰ μὴ ζῶσι πλεοῦτον οἱ ἄνθρωποι καὶ νὰ μὴ αὐξάνῃ ὁ πληθυσμὸς τῶν. Περί δὲ τῶν πόλεων καὶ χωρῶν, εἰς ἃς ἐπικρατεῖ καύσος ἰδοὺ τί λέγει ὁ Ἱπποκράτης· . . . αἱ μὲν ἄνδρες ἔχουσι τὰς κεφαλὰς ὑγρὰς καὶ φλεγματώδεις, καὶ τὰς κοιλίας συχνὰ ταρασσομένας, καὶ τὰ γεννητικὰ μόρια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτονώ-

πτερα, δὲν δύνανται οὔτε νὰ φάγωσιν, οὔτε νὰ πῶσι μὲ ὄρε-
 »ξιν. . . . αἱ δὲ γυναῖκες εἶναι νοσηραὶ καὶ ῥοώδεις, δηλαδὴ ἐκ
 μικρᾶς ἀρρομῆς πάσχουσιν αἰμορροαγίας, ἢ λευκορροίας. . . .
 »Πολλοὶ μένουσι στεῖρα, οὐκ ἐκ φύσεως οὔται τοιαῦται. Πολ-
 »λοὶ ἄλλοι ἐκτιτρώσκουσι συνεχῶς· εἰς δὲ τὰ παῖδια συμβαί-
 »νουσι σπασμοὶ καὶ ἄσθματα» (1).

Συγκραθέντος λοιπὸν ἡδὴ τοῦ καύτου ἐν Αἰγύπτῳ, οἳ τε ἄν-
 θρωποι ζῶσι καὶ ὑγιαίνουν πλειότερον, καὶ ὁ πληθυσμὸς αὐτῶν
 αὐξάνει μεγάλως. Κατὰ δυστυχίαν στερούμεθα στατιστικῶν
 παρατηρήσεων τῆς χώρας ἐκείνης, ἔν' ἀποδείξωμεν τοῦτο καὶ
 μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν.

Λυπηροτάτην δὲ δυστυχῶς ἀντίθεσιν μᾶς παρέχει ἕτερός τις
 τόπος ἄλλοτε εὐδαίμων καὶ σχεδὸν κοσμοκράτωρ, ἡ *Ρώμη*. Ἐν
 τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐξ ὧν ἡμεῖς γινώσκουμεν οὐδαμοῦ συνέβαιεν
 ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῶν Ῥωμαίων ἐκεῖνο, ὅπερ συμβαίνει σήμερον
 εἰς τὰ Ποντινὰ καλούμενα ἔλη, ἀφ' ὅπου δὲν δύναται τις οὔτε
 καὶ νὰ διέλθῃ, χωρὶς νὰ πάθῃ πυρετόν· τούναντίον μάλιστα
 πολλοὶ συγγραφεῖς περιγράφουσιν ὡς ὑγιεστάτην καὶ εὐφροτα-
 τήν τὴν γῆν τῆς Ἰταλίας ὅλης καὶ ἰδίως τὰ πέριξ τῆς Ῥώμης.
 Περὶ τούτου, μὴ ἔχοντες ἄλλον προχειρότερον συγγραφέα, πραγ-
 ματευόμενον ἰδίως περὶ τοῦ κλίματος τῶν πέριξ τῆς Ῥώμης,
 ἀποσιπῶμεν τὰ ἐξῆς ἐκ τοῦ Στράβωνος. «Ἄπαντα δὲ αὐτῶν ἡ
 »γῆ διαφερόντως ἐλαϊόφυτός ἐστι καὶ ἀμπελόφυτος, βάλανόν
 »τε ἐκφέρει πολλήν· σποῦδαία δὲ καὶ βοτάνηται τοῖς τε ἄλ-
 »λοις, καὶ δὴ τὸ τῶν ἡμιόνων γένος τῶν Ῥεατίνων διωνόμα-
 »σται θαυμαστῶς· ὡς δ' εἰπεῖν, ἅπαντα ἡ Ἰταλία θρεμμάτων
 »τε ἀρίστη τροφὴ καὶ καρπῶν ἐστι» (2). Περὶ δὲ τῶν πέριξ
 τῆς Ῥώμης χωρίων, ἰδοὺ τί λέγει ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς παρακα-
 τιῶν. «Ἄπαντα δ' ἐστὶν εὐδαίμων καὶ πάλμορος, πλὴν ὀλίγων
 »τινῶν χωρίων τῶν κατὰ τὴν παραλίαν, ὅσα ἐλώδη καὶ νοσηρὰ,
 »οἷα τὰ τῶν Ἀρδεατῶν καὶ τὰ μετιξὺ Ἀντίου καὶ Λαουινίου
 »μέχρι Ταρακίνων, καὶ τὸ Κιρχαῖον, ἢ εἰ τινα ὄρεϊνὰ καὶ πε-
 »τρῶδη. Καὶ ταῦτα δ' οὐ τελείως ἀργὰ, οὐδ' ὄχρηστα· ἀλλὰ
 »νομὰς παρέχει δαψιλεῖς, ἢ ὕλην, ἢ καρπούς τινας ἐλείους ἢ
 »πετραίους. Τὸ δὲ Καίκουβον, ἐλώδες δὲν, εὐοινοτάτην ἀμπελον

(1) Ἰδε Ἱπποκρ. περὶ τόπων, ἀέρων καὶ ὑδάτων.

(2) Ἰδε Στράβωνος Γεωγραφικῶν βιβλίων εἰ. Ἰταλία.

στρέφει, τὴν δενδρίτιν» (1). Παρχατιῶν δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν πέριξ τῆς Ῥώμης, προσεπιφέρει τὰ ἑξῆς. «Ταῦτα μὲν οὖν ἡ φύσις τῆς χώρας παρέχεται τὰ εὐτυχήματα τῇ πόλει. Προσέθεσαν δὲ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ τὰ ἐκ πτὺς προνοίας. Τῶν γὰρ Ἑλλήνων περὶ τὰς κτίσεις μάλιστα εὐστοχηῖται δοξάντων, ὅτι κάλλους ἐστοχάζοντο, καὶ ἐρυμνότητος, καὶ λιμένων καὶ χώρας εὐφυοῦς. Οὗτοι προϋνόησαν μάλιστα, ὧν ὀλιγόρησαν ἐκεῖνοι, στρώσεως ὁδῶν, καὶ ὑδάτων πείσασαυγῆς, καὶ ὑπονόμων, τῶν δυναμένων ἐκκλύζειν τὰ λύματα τῆς πόλεως εἰς τὸν Τίβεριν. Ἔτρωσαν δὲ καὶ τὰς κατὰ πτὴν χώραν ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπὰς τε λόφων, καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων. . . . Καὶ τὰ περικείμενα ἔργα, καὶ τὸ ἑδάφος ποά-
νον δι' ἔτους, καὶ αἱ τῶν λόφων στεφάναι τῶν ὑπὲρ τοῦ ποταμοῦ μέχρι τοῦ ρείθρου σκηνογραφικὴν ὄψιν ἐπιδεικνυμένων, ὀδυσσάπαλλακτον παρέχουσι τὴν θέαν» (2).

Ἀλλὰ τότε μὲν ἅπαντα τὰ πέριξ τῆς Ῥώμης ἦσαν κατὰ τὸν Στράβωνα *δυσσάπαλλακτα τὴν θέαν*, ἐν αὐτοῖς εἶχον τὰ περι-
καλέστατα ἐξωχικὰ ἀνάκτορά των οἱ κοσμοκράτορες πολίται τῆς Ῥώμης. Σήμερον δὲ εἰς τὰ Ποντινὰ ταῦτα ἰδίως ἔλη θού-
βαλοί τινες καὶ ἀγριόχοιροι ἐνδαισιῶνται, ἢ ἴσως καὶ τινες λη-
σταί. Ὡ φρικώδης ἀντίθεσις! ἡ γῆ τῶν Φελάχων καὶ Βεδουί-
νων, ἡ πατρίς ἄλλοτε τῆς πανώλους, τῇ πρωτοβουλίᾳ ἐνὸς Τούρκου, νὰ γείνη σήμερον γῆ τῆς ἐπαγγελίας. ἡ δὲ γῆ τῶν Βασιλέων τῶν βασιλευόντων Βασιλέων μὲ ὅλγας τὰς εὐχὰς καὶ λιτανείας τῶν Παπῶν καὶ Καρδινάλιων μὲ ὅλην τὴν πατρικὴν αὐτῶν στοργήν, πρὸς τοὺς Βασιλεῖς καὶ λαοὺς ὅλου τοῦ κόσμου, τοὺς ὁποίους ἅπαντας, ὡς γνωστὸν, ἀπακαλοῦσι τέκνα τῶν, ἡ γῆ, λέγομεν αὕτη νὰ καταντήσῃ σήμερον ἐνδιαίτημα ἀγριῶν θηρίων, ἀφ' οὗ δὲν δύνανται οὔτε κἀν νὰ διέλθωσιν ἀτιμωρητὶ οἱ περιηγηταί. Ἀλλ' ἄς στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς μας ἐντεῦθεν καὶ ἄς ἔλθωμεν εἰς τὰ ἴδια, ἴσως εὕρομεν ἀναψυχὴν τινα.

Ἐπὶ τῆς ἐλεύσεως τῆς Κυβερνήσεως ἐν Ἀθήναις, ἦλθον καὶ ἄπειραι πλούσιαι οἰκογένειαι. Πασῶν δὲ τῶν οἰκογενειῶν τούτων ἡ καὶ πολλῶν ἐκ τῶν αὐτοχθόνων τὰ ἐρέφη ἢ ἀπεβίωναν ἀμέσως ὑπὸ ἀνιάτου τινὸς διαβροίας, ἢ περιέπιπτον εἰς μαρ-

(1) Ἴδε Στράβωνος Γεωγραφικῶν βιβλίον ε. Ἰταλίαι.

(2) Ἴδε αὐτόθι.

σμόν καὶ τοῦ θανάτου χείρονα. Τοῦτο ἰδόντες οἱ τότε ἰατροί, καὶ μὴ δυνάμενοι οὔτε το κακὸν νὰ θεραπεύσωσι, οὔτε τὰ αἷτια τῆς φθορᾶς ταύτης νὰ ἐξηγήσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου, τὴν μὲν νόσον ὑπέλαβον ὡς ἰδιάζουσάν τινα ἐνδημικὴν, τινὲς μάλιστα καὶ ὠνόμασαν αὐτὴν *βρεφοκτόνον διάρροϊαν* τῆς Ἀττικῆς. Συνελθόντες δὲ εἰς γενικὰς συνεδριάσεις καὶ συμβούλια ἐν τῷ καταστήματι τῆς ἰατρικῆς ἐταιρίας, ἔταξαν βραβεῖα οὐκ εὐκαταφρόνητα ἐκ τε τοῦ τότε Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως εἰς συγγράφοντα καὶ ἐξακριβώσοντα τὰ αἷτια, εἰ δυνατόν δὲ καὶ τὴν θεραπείαν τῆς βρεφοκτόνου ταύτης διάρροϊας. Καὶ συγγραφεὺς μὲν σπουδαῖος, οὐδεὶς παρούσιάζθη, πλὴν τοῦ μακαρίτου Ἀχελωΐδου, καίτοι δις καὶ τρίς παρατεινάντης τῆς ἐταιρίας τὴν διάρκειαν τοῦ συναγωνισμοῦ. Ἡ βρεφοκτόνος ὁμως διάρροϊα ἤρχισε νὰ ἐλαττωταί, καθ' ὅσον ἀνεπτύσσετο ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς. Ἦδη δὲ σπανιώτατα ἀκούομεν νὰ ὀμιλῶσι περὶ τῆς διάρροϊας ταύτης, καὶ ἔχομεν ἐνδόμυχον πεποιθήσιν, ὅτι ἤθελε λησμονηθῇ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς, ἂν σμικρόν τι ἐπιμελώμεθα τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ ἰδίως τὴν δενδροφυτείαν ἐν τῇ Ἀττικῇ.

Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ μὴ αἰσθανώμεθα καὶ ἡμεῖς, καὶ ἰδίως τὰ ἀτυχῇ τέχνη μας καὶ μάλιστα τὰ νήπιά μας, καὶ τὸ ψῦχος δριμύτερον, καὶ τὸν καῦσον διαπεραστικώτερον, ὅταν τὰ ὄρη μας ᾖναι γυμνά δένδρων, ὅταν ταῦτα, μόλις φυόμενα, εἴτε καταστρέφονται ὑπὸ τῶν αἰγῶν, εἴτε ἐκρίζουνται διὰ τῆς ἀξίνης τῶν ἀσβεστοκαμινωποιδῶν, εἴτε καὶ πυρπολοῦνται ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ποιμένων, διὰ νὰ λιπάνωσι!! μὲ τὴν σιάκτην των τὴν γῆν καὶ φυτρώσῃ οὕτω χόρτον; Πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν εἰς τὸν εὐτεὶ αἶθριον οὐρανὸν τῆς Ἀττικῆς νὰ μὴ αἰσθανώμεθα καὶ τὸ ψῦχος δριμύτερον καὶ τὸν καῦσωνα διαπεραστικώτερον, ὅταν οὐδὲ ῥανὶς ὕδατος ἐξατμίζεται ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ, ἵνα συγκεράσῃ κατὰ τι τὸ φύσει αἶθριον αὐτῆς; Πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν ν' αὐξήσῃ, ὅπως ἔπρεπε, τεραστίως ὁ πληθυσμὸς μας, ὅταν καὶ σήμερον ἀκόμη ἀροτριῶμεν μὲ τὸ ἄροτρον τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἠσιόδου, καὶ δὲν δυνάμεθι ν' ἀπέλθωμεν εἰς ἅπαντα τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ κτήματά μας ἐφ' ἀμάξης; Πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ μᾶς ἀνταρτίψῃ ἡ γεωργία μας, ὅταν τὰς μὲν ἐλαίας μας ἐγκαταλιμπάνωμεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ἔλεος τῆς θείας προνοίας· ἀπὸ δὲ τῆς γῆς μας, ἥτις εἶναι ἡ μήτηρ, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐλαίας καὶ τῆς ἀμπέλου, ζητοῦμεν νὰ μᾶς δώσῃ καὶ σίτον, καὶ κριθήν, καὶ κουνιά, καὶ ἀραβόσιτον,

χωρίς καθόλου νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ταῦτα μόνον εἰς παχείας γαίας εὐδοκίμοῦσι, καὶ χωρίς καθόλου νὰ φροντίζωμεν καὶ νὰ κοπρίζωμεν τὰς γαίας μας, παραβλέποντες κατὰ τοῦτο καὶ αὐτὸ τὸ τοῦ Ξενοφῶντος γνωμικόν, λέγοντος αὐδ' ἄρα ἡ γῆ ἀνθρώπῳ ἐστὶ χρήματα, ὅστις ἐργάζεται αὐτήν, ὥστε ζημιουοῦνται ἐργαζόμενος; ο(1) Πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ εὐδοκίμησῃ ἡ κτηνοτροφία μας, ὅταν οὐδεμίαν ὑπὲρ αὐτῆς πρόνοιαν λαμβάνομεν; Ἠκούσαμεν κατ' αὐτάς, ὅτι ἐνικα τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος, κατεστράφησαν ἅπειρα ποίμνια ἐν Ἑλλάδι· ἀλλ' ἡμεῖς θαυμάζομεν πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξωσι ποίμνια κατὰ τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος μὲ τὸν συνήθη τρόπον τῆς κτηνοτροφίας μας καὶ ἄνευ τῆς ὑπάρξεως δριμύεως χειμῶνος. Μετ' εὐχαριστήσεώς μας ὅμως εἶδόμεν πρό τινων ἐβδόμαδων φρόνιμόν τινὰ κάτοικον Ἀθηνῶν, οἰκοδομήσαντα παρὰ τὸ ἀρχαῖον σφαγιῶν ἄριστον κτηνοτροφεῖον, καὶ διατρέποντα ἐν αὐτῷ ἀγελάδας καὶ βόας κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν τρόπον· ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομά του, ἵνα τὸν συγχαρῶμεν ἀπὸ καρδίας. Εἰάν δὲ ἐδυνάμεθ, ἐν τῶν καλλιτέρων τοῦ Κράτους ἀριστείων ἡ παρασχίμων ἠθέλαμεν προσφέρει εἰς τὸν Κύριον Χρηστάκην Ζαχαρίτσαν, ὅστις πρῶτος ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπεχείρησε νὰ διατρέφῃ ἀγελάδας κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν τρόπον.

Διὰ νὰ ὑπάρξῃ ζῶόν τι ἢ φυτὸν ἐν τῇ κόσμῳ, πρέπει νὰ ὑπάρξῃ πρότερον ἡ ἀναγκαία τροφή του· οὔτε ψάρια γεννῶνται ἢ ζῶσιν εἰς τὰ βουνα, οὔτε πρόβατα εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξωσιν εἰς τὴν θάλασσαν. Διὰ νὰ ὑπάρξωσι ψάρια εἰς τὴν θάλασσαν, πρέπει αὕτη νὰ ἔχῃ νερὰ καὶ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν των· διὰ νὰ ὑπάρξωσι καὶ ποίμνια εἰς τὴν ξηρὰν, πρέπει καὶ αὕτη νὰ ἔχῃ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν των· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ πάντα εὐρίσκοντο ἐν ἀγρία καταστάσει, καὶ ὁ ἄνθρωπος, θέλων νὰ ὠφελῇται ἀπὸ τὰ λοιπὰ ζῶα μόνον μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου ἢ τοῦ νοημονεστέρου, τότε δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ φροντίξῃ περὶ τῆς τροφῆς των, ὅπου ἂν εὕρισκεν αὐτὰ καὶ συνέλαμβανεν ἢ ἐσκότωνεν, ἐδύνατο καὶ νὰ καρποῦται ἀπὸ τε τὸ κρέας καὶ ἀπὸ τὸ δέσμα, ἀπαραλλάκτως, ὥσπερ οἱ ἄγριοι τῶν Ἰνδιῶν. Ἀμα ὅμως ὁ ἄνθρωπος συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἐξημερωθῇ, καὶ τὰ μὲν καλλίτερα μέρη τῆς γῆς, τὰ παράγοντα τὴν καλλιτέραν τροφήν διὰ τὰ ζῶα, ν' ἀφαιρῇ ἀπ' αὐτὰ, καὶ νὰ μεταχειρι-

(1) Ἴδε Ξενοφ. οἰκονομικὸν Κεφάλ. α.

οτῇ πρὸς ἡδυπάθειάν του· τὰ δὲ ζῶα νὰ ὑποτάξῃ εἰς τὴν διαρκὴ κυριότητά του, ἵνα καρπωθῇ καὶ ἀπὸ τὸ γάλα, καὶ ἀπὸ τὸ μαλλί, καὶ ἀπὸ τὴν γένεσιν αὐτῶν, τότε ἐξ ἀνάγκης ἔπρεπε νὰ φροντίσῃ καὶ περὶ τῆς τροφῆς των. Ἄλλως εἶναι καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβεια τὸ νὰ μὴ ἀφίνωμεν τὰ ζῶα νὰ ζῶσιν ἐλεύθερα εἰς τὴν ἔρημον, ὅπως αὐτὰ θέλωσιν, ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴ τὰ σφάζωμεν ἢ τὰ σκοτώνωμεν, ἅμα ἐρχόμενα εἰς τὴν κατοχὴν καὶ κυριότητά μας, ἀλλ' ἐν τοιοῦτοις νὰ μὴ φροντίζωμεν καὶ περὶ τῆς τροφῆς των. Ὁ οὕτω πως μεταχειριζόμενος τὰ ζῶα ἄνθρωπος εἶναι καὶ τοῦ θηρίου θηριωδέστερος. Θέλεις ἄνθρωπε νὰ ὠφεληθῇς ἀπὸ τὸ ζῶον; φρόντισε περὶ τῆς τροφῆς του· ἄλλως ἄφες το νὰ ζῇ ἐλεύθερον καὶ ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει· μὴ γίνεσαι ἀδικώτερος τούτου, μὴ γίνεσαι θηριωδέστερος τῶν λύκων καὶ τῶν τίγρεων· διότι καὶ τὰ θηρία ταῦτα σπαράττουσι μὲν τὰ ἀθῶα ποίμνια πρὸς χόρτασιν τῆς πείνης των, δὲν τὰ τυραννοῦσιν ὅμως, ὡς οὐ καὶ μὲ τὸ ἄλμεγμα, καὶ μὲ τὸ κούρευμα, καὶ μὲ τὴν πείναν.

Ἀλλὰ πῶς θὰ σχηματίσω τεχνητὰ λειβάδεια, π. χ. εἰς τὴν Ἀττικὴν; ποῦ θὰ εὔρω νερὸν νὰ ποτίσω αὐτά; Οὐδὲν τούτων ἀπλούστερον καὶ οὐδὲν εὐκολώτερον. Καὶ ἂν ἡ Κυβέρνησις ἢ ὁ δῆμος ἢ ἑταιρία τις δὲν φροντίσουν (ὅπερ εἶναι πρόωρον καὶ νὰ ὑποπτευώμεθα ἤδη) νὰ δεκαπλασιάσουν τὰ ποτιστικὰ νερά τῆς Ἀττικῆς, δύνασαι γεωργεῖν ἢ κτηνοτρόφε καὶ μόνος σου ἢ συνεταιριζόμενος μὲ τὸν γείτονά σου νὰ βελτιώσῃς τὴν τύχην σου καὶ νὰ γείνῃς πλούσιος. Ὅπου δὴ ποτε σχεδὸν τῆς Ἀττικῆς καὶ ἂν σκάψῃς, καὶ ἰδίως εἰς τὰ παρόχθια τοῦ Κηφισσοῦ καὶ Ἰλισσοῦ, θὰ εὔρῃς εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς νερὸν ἀφθονον καὶ ἀνεξάντλητον κατασκεύασον ἀντλίαν ἢ νώριαν, καὶ μὲ μικρὰν δαπάνην θὰ ποτίζῃς τέσσαρα τοῦλάχιστον στρέμματα γῆς καθ' ἑκάστην ἡμέραν μὴ σὲ τρομάζουν τὰ ἐξοδα τῆς ἀγορᾶς τῶν μηχανῶν τούτων, δὲν εἶναι μεγάλα· ἄλλως ἀμέσως ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους θὰ κερδίτῃς τὰ ἐξοδα ταῦτα ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν προϊόντων σου.

Δὲν εἶναι δὲ ποράδοξον νὰ εὐδοκιμῶσιν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τὰ ξηρικά εἶδη τῶν τεχνητῶν λειβαδίων· ἡμεῖς ἐκάμαμεν ἀποπειραν πέρυσιν· ἐσπείραμεν ἐν Πατησίοις ἐννέα στρεμμάτων ξηρικὸν ἀγρὸν, πανταχόθεν περιπεφραγμένον μὲ τοῖχον λιθόκτιστον· εὐδοκίμησε νομίζομεν, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἐφέτος μᾶς τὸν ἔβλαψε, μόλις φυτρώσχυτος τοῦ χόρτου, ποιμὴν τις, τὸν ὅποιον

κατεμνησάμεν πρὸ πολλοῦ, ἀλλ' εἰσέτι δὲν ἐμάθαμεν οὔτε καὶ ἂν ἐδικάσθη. Αὐτηρότατον δὲ εἶναι ὅτι ἡμεῖς αὐτοί, καίτοι μὴ ὄντες ἐξ ἐπαγγέλματος κτηνοτρόφοι, καὶ ἀκμαζούσης ἔτι τῆς ἐπαναστάσεως, ἀπήχθημεν ὅμως εἰς τὸ πταισματοδικεῖον, ἵνα δικασθῶμεν διὰ βλάβην, τὴν ὁποίαν οὔτε ἡμεῖς ἔκαμαν οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ κάμωσιν αἱ ἀγελάδες μας, ἀείποτε δεδεμέναι οὔσαι, καὶ ἐν σταύλοις διατρεφόμεναι· περὶ τὸν εἶναι νὰ εἴπωμεν ὅτι ἠθωώθημεν. Ἐν πλήρει δὲ ἀποκλιταίταται τῶν πραγμάτων οὐχὶ μόνον νὰ μὴ τιμωρῶνται, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ δικάζωνται, ἢ τοῦλάχιστον ν' ἀνευρίσκωνται οἱ ἀνυπολογίτους βλάβας προξενούντες ποιμένες.

Ἐπίλογος.

Θέλεις λοιπὸν λαεὶ τῆς Ἀνατολῆς νὰ γείνης πλούσιος καὶ εὐδαιμόνων; θέλεις ν' αὐξάνῃ ὁ πληθυσμὸς τῆς πατρίδος σου; θέλεις νὰ γίνῃς μακρόβιος; θέλεις νὰ ζῶσι τὰ τέκνα σου καὶ νὰ ἦναι εὐρωστα καὶ ὠραῖα; θέλεις ν' ἀνακτῇσθαι τὴν ἀρχαίαν τῆς δόξαν καὶ εὐκλειαν ἡ πατρίς σου; θέλεις νὰ ξαναγείνη αὕτη γῆ τῆς ἐπαγγελίας; θέλεις νὰ ζηλεύουν οἱ κάτοικοι τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, τῆς Πετροπόλεως, ἢ καὶ πάσης ἄλλης οἵας δὴ ποτε χώρας τὴν πατρίδα σου; θέλεις νὰ τρελλαίνωνται διὰ τὴν γλυκύτητα τοῦ κλίματός της, διὰ τὸ αἶθριον καὶ ἡμερον τοῦ ἀέρος της, διὰ τὴν διαύγειαν τῆς ἀτμοσφαίρας της, διὰ τὴν ἡδύτητα τῶν προϊόντων της καὶ διὰ τὰ κάλλη τῶν ἀνθρώπων της οἱ πλούσιοι τῶν μεγαλοπόλεων τούτων, ν' ἀφίγνουν αὐτάς, καὶ νὰ ἔρχωνται νὰ κατοικοῦν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ νὰ καταστήθουν αὐτὴν διὰ τῆς σοφίας των καὶ διὰ τοῦ πλούτου των ἄλλην Ἐδέμ, ὅπως ἦτο καὶ ἄλλοτε;

Ὡς ἂν θέλῃς ὅλα ταῦτα λαεὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ σὲ ἐξαρχαίται νὰ τ' ἀπολαύτῃ· διὰ ν' ἀξιωθῇς δὲ τούτων, πρῶτον μὲν εὐχου εἰς τὸν Θεὸν νὰ φωτίζῃ τὰς Κυβερνήσεις νὰ διοικῶσι πατρικῶς τὸν τόπον τούτον· συντέλει καὶ σὺ εἰς τοῦτο ὅσον δύνασαι διὰ συμβουλῶν καὶ εἰρηνικῶν μέσων, ἀλλὰ πρὸ πάντων μὴ λησμονῇς ὅτι ὀφείλεις νὰ σέβῃσθαι τοὺς νόμους τῆς πατρίδος σου. Δεύτερον δὲ ἐργάζου ὅσον δύνασαι πλειότερον, ἐπίμενε εἰς τὸ ἔργον σου, μὴ ἀποθαρρύνεσθαι ἀπὸ μίαν ἀποτυχίαν· ἐν τῇ ἐπιμονῇ γὰρ καὶ τῇ ὑπομονῇ τὰ πάντα κτῶνται· λέγει καὶ αὐτὸ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον.

Ἀπόφευγε τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ματαιότητα.

Καλλιέργησον ὅσον δύνασαι ἐντελέστερον καὶ πλειότερον τὸν τόπον σου.

Ἀντικατάστησον πρωτορινῶς τὴν λευφανδρίαν διὰ μηχανῶν.

Προστάτευσον τὰ δένδρα σου, φύτευσον καὶ ἄλλα, ὅσα δύνασαι πλειότερα, διότι αὐτὰ σοὶ παρέχουν πλοῦτον.

Μετάβαλε ὅσον τάχιον τὸ εἶδος τῆς κτηνοτροφίας σου, διότι τὸ σήμερον ὑπάρχον οὐχὶ μόνον δὲν σὲ ὠφελεῖ, ἀλλὰ καὶ σὲ βλάπτει.

Ἄπαντα σχεδὸν τὰ προϊόντα σου εἶναι ἐκ φύσεως ἐκλεκτά· τελειοποίησον αὐτὰ καὶ διὰ τῆς τέχνης, ἵνα μὴ δύναται οὐδεὶς λαὸς ἐν τῷ κόσμῳ νὰ συναγωνισθῇ μὲ σέ.

Ἐκμετάλλευσον τὰ ἐν τῷ τόπῳ σου ἄφθονα ἄλλα προϊόντα.

Μιμοῦ τῶν δυτικῶν λαῶν μόνον τὸ φίλεργον.

Ὁφελήσου πρωτορινῶς ἀπὸ τῆς σοφίας των, μέχρις οὗ ἀναπτύξης σὺ τελειότεραν.

Ἀπόφυγε τὰς κακὰς ἔξεις.

Γενοῦ πάντοτε καλλίτερος σεαυτοῦ.

Φρόντισε νὰ πλάσῃς πόρον ζωῆς, ἐξαρτώμενον μόνον ἀπὸ τῆς ἱκανότητος καὶ δραστηριότητός σου.

Μὴ καταδέχεσαι νὰ ζητήσῃς νὰ γείνης ὑπάλληλος, καὶ μάλιστα ὑποσκελίζων ἄλλους.

Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, οἷόν δή ποτε θρήσκευμα καὶ ἂν ἔχῃ οὗτος· ἀμφιβάλλομεν ἂν θὰ δικάσῃ τινὰ ὁ Θεὸς διὰ τὸ θρήσκευμα, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του. Αὐστηρότατα ὅμως θὰ δικάσῃ καὶ σκληρότατα θὰ τιμωρήσῃ πάντα οἷόν δή ποτε ἄνθρωπον διὰ τὰς κακὰς πράξεις του, καὶ ἰδίως διὰ τὴν ὀκνηρίαν του.

Ὁ δημιουργὸς σου σ' ἐπλάσε κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν· προσπάθησε νὰ μὴ τὸν ἐντροπιάσῃς καὶ κατὰ τὰ ἔργα σου. Φρόντισον νὰ ᾗναι ταῦτα ὅσον τὸ δυνατὸν τελειότερα.

Μιμοῦ τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν ὁποῖον δέν ἄφινε νὰ ἡσυχάζῃ τὸ τρόπαιον τοῦ Μιλτιάδου.

Μιμοῦ τὴν ἀρετὴν τοῦ Σωκράτους.

Μιμοῦ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Ἀριστείδου.

Μιμοῦ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Δημοσθένους.

Μιμοῦ τὴν σοφίαν τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις στρατιωτικὸς ὢν, ἀνεδείχθη συνάμα καὶ εἰς τῶν σοφοτέρων καὶ γλαφυρωτέρων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς του.

Μιμοῦ τὸν Φωκίωνα, ὅστις δὲν κατεδέχετο νὰ ᾖναι παρὼν εἰς τὰς ἀρχαιρεσίας, ὅτε ἐξελέγετο στρατηγός.

Μιμοῦ τὴν λιτότητα αὐτοῦ τε, τοῦ Ἐπαμινώνδου, ἐν ἔχοντος ἐπανωφόριον, καὶ τὴν τοῦ Ἀγισιλάου, ὅστις καίτοι χωλὸς ὢν καὶ βασιλεὺς, δὲν κατεδέχετο ὁμῶς νὰ ἱππεύῃ εἰς τὰς ἐκστρατείας.

Μιμοῦ τούτους, πρόγονοί σου Ἀνατολῖται ἦσαν ἅπαντες.

Πολιτεύσου, λέγομεν, οὕτω, ὥ λαὲ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τότε, ἀλλὰ μόνον τότε, οὐδεὶς ἴσως ἐν τῷ κόσμῳ λαὸς θὰ ᾖναι ζηλευτότερός σου, καὶ οὐδεμία χώρα εὐδαιμονεστέρα τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐνταῦθα ἔπρεπεν ἴσως νὰ εἰπωμέν τινα ἰδίως καὶ περὶ τῶν αἰτίων τῆς φθοᾶς τῶν βρεφῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἀλλὰ τὰ αἷτια ταῦτα, καίτοι καταληπτὰ καὶ προφανέστατα μάλιστα γενόμενα, καὶ ἐξ ὧν ἐνταῦθα ἐξεθέσαμεν, ἐπιφυλασσόμεθα ὁμῶς νὰ πραγματευθῶμεν ἀκολούθως δι' ἰδιαιτέρων, ὅπως διαιτητικῶν πραγματειῶν.

Περὶ ἐνδερμικῆς χρήσεως τῆς κινίνης κατὰ τῶν διαλειπόντων πυρετῶν.

Ἡ αἰέποτε φιλόξενος Ἰωνία καὶ ἰδίως ἡ Σμύρνη, ἡ πρώτη περιθάλψασα φιλανθρώπως τοὺς ἐκ τε τῶν Ἀθηνῶν, τοὺς ἐκ Κύθνου, ἐκ Σύρου καὶ ἐκ Ναυπλίας ἔνεκα πολιτικῶν λόγων ἐκπατρισθέντας, δὲν ἔμεινεν ἄξενος οὔτε εἰς τὴν ἱατρικὴν. Μετὰ τὴν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ διάσωσιν τῆς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως διακινδυνευσάσης κατὰ τὸ 1862 ζωῆς μας καὶ μετὰ τινὰς ἀναγκαιοτάτας πολιτικὰς ἐργασίας πρὸς εὐόδωσιν τῶν ἐνθέρμων ἐθνικῶν εὐχῶν ἀπεδύθημεν εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἱατρικῆς καὶ πρὸς εὑρεσιν πόρου ζωῆς καὶ πρὸς σμικρὰν τινα ἀνακούφισιν τῶν ἀπορωτέρων ἐκ τῶν τότε πολιτικῶν θυμάτων καὶ συντρόφων τῆς ἐξορίας μας, καὶ πρὸς διασκέδασιν τῆς ἐκ πολλῶν αἰτίων ὑπερβολικῆς ἡμῶν θλίψεως.

Καὶ πόσον μὲν μέγα καὶ εὐρύτατον εἶναι τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον παρέχει σύμπασα μὲν ἡ Ἀνατολή, ἀλλ' ἰδίως ἡ Μικρὰ Ἀσία, εἰς τοὺς νέους ἡμῶν ἱατροὺς, καὶ ἰδίως τοὺς σπουδάζοντας ἐπιμελῶς ἐν τῷ ἑλληνικῷ Πανεπιστημίῳ, δὲν προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ καταδείξωμεν διὰ πολλῶν· ἀρκεῖ μόνον νὰ εἰπω-